

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ЕКОНОМІКА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ:
практичний погляд на проблему**

Монографія
За редакцією В.І. Грушка

Київ 2021

ГЛАВА IV

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Теоретико-методичні основи регулювання доходів населення. Одним із важливих елементів державного управління економікою є політика доходів населення. Політика доходів, що здійснюється суспільством, являє собою важливу складову загальної соціально-економічної політики, оскільки показники доходів населення є характеристиками рівня добробуту, задоволеності потреб та подальшого розвитку індивіда й економічними характеристиками одночасно. Проте, сучасний кризовий стан свідчить про недостатність дослідження рівня доходів та його впливу на рівень життя населення, зокрема на регіональному рівні. Простежуються значні диспропорції у динаміці та тенденціях розвитку виробництва споживання, а також у кон'юктурі ринку праці. Проблема формування доходів населення є однією з найгостріших, особливо в умовах нестабільності економічного розвитку. Досягти сталого економічного розвитку можливо лише за умови реалізації комплексної програми, яка б забезпечила зростання рівня доходів, що створило б передумови підвищення рівня життя населення.

Економісти різних часів досліджували економічну категорію «доходи», вивчали джерела їх виникнення та шляхи збільшення. Меркантилісти багатство країни ототожнювали із золотом і сріблом, які отримувались у результаті здійснення зовнішньої торгівлі.

А. Сміт стверджував, що «капітал людини – це частина її майна, використавши яку, вона розраховує мати дохід, а збільшуючи власні доходи, вона збільшує і дохід країни, що відповідно сприяє збільшенню суспільного доходу держави. Іншими джерелами

доходів А. Сміт вважав земельну ренту й заробітну плату. Він розглядав прибуток, по-перше, як результат праці робітника, оскільки вартість, яку він додає до вартості матеріалів, розділяється на дві частини: оплату його праці та прибуток підприємця; по-друге – як основу для функціонування капіталу. А. Сміт розділив всю працю на продуктивну і непродуктивну. Продуктивною він вважав працю, яку можна обміняти на капітал, а непродуктивною – працю, яка обмінюється на дохід, а тому всю сферу нематеріального виробництва визнавав непродуктивною, тобто за ту, яка не приносить прибутку ні людям, ні державі».

Щодо сучасного розуміння доходів населення, то єдиного визначення його не існує (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Основні підходи до поняття «доходи населення»

Автор	Визначення
Холод Н.	доходи населення – це сукупність коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період [17, с. 120]
Ватаманюк З., Панчишин С.	доходи домогосподарств або особисті доходи – це сума грошових коштів і продуктів, отриманих або вироблених домогосподарствами за певний період часу, як правило, за рік [5, с. 105].
Савенко О.	доходи населення є концентрованим вираженням кінцевих результатів взаємодії всієї сукупності параметрів, що характеризують стан і динаміку окремих блоків економічної системи [12, с. 11].
Гесць В.	доходи населення — це інструмент для визначення рівня добробуту суспільства [1].
Макаренко Ю.	доходи населення - це максимальна кількість засобів (коштів і натуральних надходжень), отриманих або вироблених індивідом за рік для підтримання його фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану, які він може витратити за умови, що очікувана вартість (у грошовому вираженні) майбутніх надходжень залишиться попередньою [7, с. 125].

Новіков В.М.	доходи населення – це певна сума грошових коштів (матеріальних благ), яка отримана або проведена домашніми господарствами за певний відрізок часу [9, с. 25]
Стожок О.З.	доходи населення - параметр рівня життя населення держави, що визначає фактичну кількість матеріальних благ і послуг, яку можна придбати на доходи однієї фізичної особи [16, с. 5].
Кваснікова Г.С.	доходи населення – це сукупність коштів і витрат в натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини [6, с. 26].

Джерело: систематизовано авторами

Сучасні вітчизняні науковці термін «дохід» розглядають у всіх його аспектах, хоча трактуванню терміну приділяють мало уваги. Серед економістів, які розглянули поняття «дохід» і дали йому чітке визначення, слід назвати З. Ватаманюка, Т. Ленеяка, С. Панчишина, О. Савенка, Н. Холода та ін. Ці вчені дають сучасне трактування доходу, в основі якого лежить класичне визначення Дж.Р. Гікса, тобто розглядають це поняття на мікрорівні та в економічному аспекті.

На думку Н. Холода, «доходи населення – це сукупність коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період. У перехідній економіці вони мають досить складну структуру. Це визначається, передусім, наявністю в економіці різних форм власності, що активно впливають на процес формування, розподілу й перерозподілу доходів» [17, с. 120].

Отже, розглядаючи поняття «дохід», ці вчені роблять акцент на грошових і негрошових надходженнях домогосподарств, не враховуючи майбутнього часу, а також не торкаючись соціально-психологічних аспектів цього поняття.

Чіткіше визначення доходу дали З. Ватаманюк та С. Панчишин:

доходи домогосподарств або особисті доходи – це сума грошових коштів і продуктів, отриманих або вироблених домогосподарствами за певний період часу, як правило, за рік. У цьому визначенні «доходу» конкретизується період часу, хоча й не враховується майбутній час [5, с. 105].

У фаховій літературі наводяться й інші визначення доходу, які враховують не тільки надходження, а й витрати; і, крім матеріального аспекту, безпосередньо торкаються загального емоційного стану людини. Врахування у визначенні цього терміну загально-емоційного стану стосується, крім економічного аспекту, ще й соціального.

Отже, при розгляді цього терміну О. Савенко зосереджується на юридичному аспекті поняття «дохід». Крім того, «дохід» він вважає показником, який вимірює рівень життя населення й суспільства загалом. Тому ще одним визначенням цього терміну вчений вважає таке: «доходи населення є концентрованим вираженням кінцевих результатів взаємодії всієї сукупності параметрів, що характеризують стан і динаміку окремих блоків економічної системи». Тобто, на його думку, через цей показник відображається стан справ у сфері кінцевого споживання й оцінюється реальний рівень виконання завдань з підвищення добробуту населення [12, с. 11].

Геєць В.М. вважає, що доходи населення – це інструмент для визначення рівня добробуту суспільства. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи і підприємництва, поряд з підтриманням соціально-незахищених груп населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян [1].

Новіков В.М. вважає, що «доходи населення – це певна сума грошових коштів (матеріальних благ), яка отримана або проведена

домашніми господарствами за певний відрізок часу. Доход населення формується за рахунок заробітної плати, пенсій, стипендій, дивідендів, продажу продуктів домашнього господарства» [9, с. 25].

Інший науковець Стожок О.З. під «доходами населення» пропонує розуміти параметр рівня життя населення держави, що визначає фактичну кількість матеріальних благ і послуг, яку можна придбати на доходи однієї фізичної особи. Доход населення безпосередньо пов'язаний з величиною доходів населення, рівнем цін і тарифів на товари і послуги» [16, с. 5].

Кваснікова Г.С. зазначає, що «доходи населення – це сукупність коштів і витрат в натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини. Роль доходів визначається тим, що рівень споживання працівників прямо залежить від їх рівня. Проте в даному визначенні не зовсім зрозумілим є те, що саме мається на увазі під економічним станом людини» [6, с. 26].

Виходячи з наведених підходів, ми пропонуємо власне визначення, яке наповнилося сучасним змістом та в якому зазначено, що під поняттям «доходи населення» пропонується розуміти грошові кошти та надходження в натуральній формі, отримані населенням як в результаті трудової, так і не трудової діяльності, що не заборонена законодавством України. Це визначення відрізняється від існуючих тим, що нами розглядаються реальні та номінальні доходи одночасно. З однієї сторони дохід розглядається як номінальний, коли людина отримує винагороду за певну роботу, а з іншої сторони як реальний, у той час, коли витрачає ці кошти на задоволення своїх потреб.

Сутність доходів населення розкривається через їх функції (табл. 4.2).

Функції доходів населення

Функція	Характеристика
Відтворювальна	показує роль доходів у процесі відтворення населення
Статусна	визначає місце індивіда в суспільстві і ступінь задоволення його основних потреб визначається його доходом
Стимулююча	спрямована на стимулювання поліпшення здібностей людей в процесі їх діяльності
Як фактор підвищення добробуту	доходи населення є основою задоволення найважливіших потреб людей, які в кінцевому підсумку визначають рівень суспільного добробуту

Джерело: побудовано на основі [8, с. 22]

Відтворювальна – показує роль доходів у процесі відтворення населення. У складі доходів населення основну роль у виконанні цієї функції грала заробітна плата, але в умовах переходу до ринку її частка в структурі доходів населення різко знизилася. І тепер поряд із заробітною платою важливу роль у процесі забезпечення потреб людей відіграють доходи від особистого підсобного господарства та підприємницької діяльності, тобто саме ці види доходів стають основним джерелом забезпечення нормального рівня життя населення.

Статусна – місце індивіда в суспільстві і ступінь задоволення його основних потреб визначається його доходом. Порівнюючи свої доходи з доходами інших членів суспільства, людина визначає своє положення в соціальній структурі, що дає їй мотивацію для поліпшення свого статусу по відношенню до інших.

Стимулююча – спрямована на стимулювання поліпшення здібностей людей у процесі їх діяльності. Доходи виступають в якості матеріальних стимулів для носіїв економічних інтересів працівників, власників капіталів, землі та інтелектуального продукту, а також

для людей, зайнятих в інших сферах. Якісні зміни навичок людей в будь-якому вигляді діяльності призводять до збільшення доходів і, відповідно, підвищують їх життєвий рівень. Тому отримання доходів повинно бути взаємопов'язане з кінцевими результатами роботи і забезпечити мотивацію людей у підвищенні своїх доходів.

«Функція фактору підвищення добробуту – доходи населення є основою задоволення найважливіших потреб людей, які в кінцевому підсумку визначають рівень суспільного добробуту. Добробут як економічна категорія визначається ступенем задоволення основних потреб населення і залежить від доходів членів суспільства, і чим вони вищі у окремого індивіда, тим вище його добробут. Доходи використовуються не тільки для задоволення матеріальних потреб, але і є основою поліпшення якісних характеристик життєдіяльності людей, тобто використовуються для підвищення рівня освіти, поліпшення здоров'я, збільшення часу і якості відпочинку, оздоровлення екологічної ситуації в суспільстві та ін.» [8, с. 21].

Передусім, на пильну увагу фахівців заслуговують джерела доходів (виділяють чотири основні джерела: заробітну плату, доходи від власності, соціальні трансферти й доходи від господарської діяльності), види, структура, а також диференціація доходів.

В Україні основним джерелом доходів населення є заробітна плата. При цьому в країнах західної Європи в загальній структурі доходів заробітна плата займає лише 51,4% (табл. 4.3).

Інші 48,6% складають: дивіденди – 11,7%, доходи від власності – 10,5%, соціальні трансферти – 7,9%, періодичні грошові надходження – 7,6%, доходи від підприємницької діяльності – 5,5%, доходи на міжбанківських ринках – 4,6% та доходи від домашнього господарства – 0,8%.

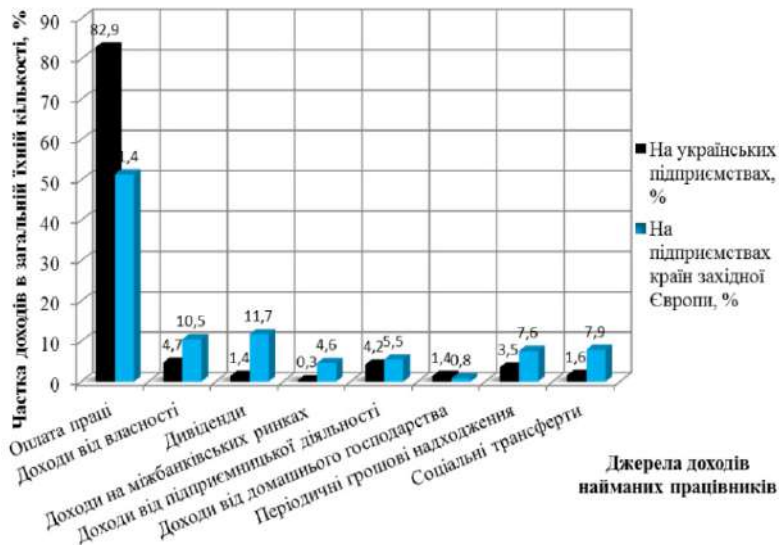
Таблиця 4.3

Структура доходів населення в ЄС

Показники	Значення, %
заробітна плата	51,4
дивіденди	11,7
доходи від власності	10,5
соціальні трансферти	7,9
періодичні грошові надходження	7,6
доходи від підприємницької діяльності	5,5
доходи на міжбанківських ринках	4,6
доходи від домашнього господарства	0,8

Джерело: побудовано на основі [10]

Більш детально співставлення структури доходів працівників українських та зарубіжних підприємств наведено на рис. 4.1.

4.1. Структура доходів працівників за 2018 рік

Аналіз даних рис. 4.1 свідчить, що працівники українських підприємств у середньому отримують доходи від дивідендів на 10,3% менше, ніж працівники зарубіжних підприємств.

Щодо джерел доходів, то нами підтримано позицію Семенченко А.В., яка пропонує розглянути структуру доходів працюючого населення за певними елементами (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Структура доходів населення

Показники	Характеристика
Оплата праці	Заробітна плата за основною роботою Заробітна плата за сумісництвом
Доходи від власності	Відсотки за депозитами вкладникам кредитних організацій та банків Виплати банками і кредитними організаціями за державними та іншими цінними паперами Завчасна компенсація за вкладами громадян у банках і кредитних закладах Доходи населення від продажу нерухомості на вторинному ринку житла Здача в оренду авто, обладнання, виробничі та побутові приміщення
Періодичні грошові надходження	Гонорари Аліменти Стипендії Інші грошові винагороди Гранти Благодійна допомога
Соціальні трансферти	Пенсійні виплати Соціальна допомога Страхові компенсації Вартість безоплатних послуг Гроші отримані за переказами Відшкодування витрат інвалідам Відшкодування збитків репресованим громадянам
Інші	Отримання доходу на міжбанківських ринках Дивіденди Доходи від домашнього господарства Доходи від підприємницької діяльності

Джерело: побудовано на основі [13]

Залежно від циклів життєдіяльності людини розрізняють доходи, які отримуються: до участі в праці (до працездатного віку),

від участі в трудовій, підприємницькій, громадській діяльності, тимчасово непрацюючими (безробітні, переселенці тощо), після завершення трудової діяльності (пенсіонери). За допомогою такої класифікації можна простежити, якою мірою людина як член суспільства забезпечена доходами і соціально захищена на всіх стадіях свого життя [2, с. 124].

Розрізняють грошові та натуральні доходи. Формування грошових доходів здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із соціальних фондів (соціальних трансфертів), підприємницьких доходів, доходів від власності, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо).

Натуральні доходи включають доходи від реалізації продукції особистого підсобного господарства, що використовується на особисте споживання, а також трансферти в натуральній формі. Важливе значення розмір оплати праці відіграє для тої частини населення, яке має низькі доходи. А саме регулярність її виплат найбільшою мірою визначає рівень життя населення.

Також виділяють номінальні і реальні доходи. «Номінальні доходи — це величина нарахованих виплат і натуральних видач. Реальні доходи — це номінальні доходи, скориговані на зміни цін на товари і тарифів на послуги. Номінальні і реальні доходи, а також розміри і динаміка основних доходів окремих груп населення, таких як заробітна плата, пенсії або стипендії, дають перше уявлення щодо рівня життя» [3, с. 103].

Для характеристики добробуту населення велике значення мають сукупні доходи (всього населення, сім'ї, окремого індивідууму), зростання яких за умови незмінних цін і податків (або

їх меншого підвищення порівняно зі збільшенням доходів) свідчить про підвищення можливостей задоволення потреб. Сукупний дохід охоплює всі види грошових доходів, а також вартість натуральних надходжень, отриманих від особистого підсобного господарства і використаних на особисте (домашнє) споживання. Окрім того, в сукупний дохід входить вартість безплатних послуг, що отримуються за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів і фондів підприємств (послуги охорони здоров'я, освіти, дотації на житло, транспорт, харчування тощо).

Грошові і сукупні доходи поділяються на загальні і чисті. Загальні містять усі надходження, і розраховуються до сплати податків і обов'язкових платежів. «Чисті доходи населення – це результат перерозподільних процесів. Це ті доходи, що залишаються після здійснення зазначених платежів. До доходів населення також належать кошти, які взяті у нього в борг. Кінцеві доходи включають скориговані чисті доходи і чисті борги населенню. Відношення суми кінцевих доходів до чисельності населення являє собою середньодушовий грошовий дохід» [14, с. 70].

Залежно від джерел формування доходи можуть бути трудові і нетрудові. За визначенням Міжнародної організації праці (МОП), трудовий дохід – це дохід, який отримує працівник у результаті своєї економічної діяльності як наймана робоча сила або у разі самостійної зайнятості. Слід розрізняти також трудові доходи від основної роботи за наймом і доходи від вторинної зайнятості. Нетрудові доходи – це надходження від діяльності, що ведеться з відхиленнями від чинних у державі правових норм, норм моралі та поведінки громадян.

У сучасних умовах значна частина доходів є прихованими. Вони пов'язані з тіньовою економікою, що являє собою приховану

економічну діяльність. До неї відносять:

- види економічної діяльності, що не є незаконним бізнесом, проте в них приховуються або зменшуються доходи, тобто не відображаються певні виконані роботи, здійснюється недокументоване наймання працівників, знижується величина заробітної плати з метою ухилення від податків, податків за соціальним забезпеченням та інших зобов'язань;

- неформальна економічна діяльність, яка належить до законних видів діяльності або ведеться некорпоративними підприємствами, тобто підприємствами, що належать окремим особам, домашнім господарствам, котрі не оформлюються як особи, що ведуть економічну діяльність;

- нелегальна діяльність, яка охоплює незаконні види виробництва та послуг і підпадає під кримінальну відповідальність (виробництво і продаж наркотиків, контрабанда). Співвідношення між різними джерелами і видами доходів не постійне. Воно змінюється під дією багатьох факторів, набір яких неоднаковий для різних груп населення і на різних рівнях.

Ступінь розвитку і задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб населення, а також умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб відображає соціально-економічна категорія – рівень життя населення. Підвищення рівня життя сприяє поліпшенню якості життя, тобто умов існування людини. Відповідно до конвенцій МОП кожна людина має право на такий життєвий рівень (включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування), який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття, інвалідності тощо. Якість життя характеризується, насамперед, рівнем споживання товарів і послуг, а також включає

соціальні результати економічного і політичного розвитку, а саме: середня тривалість життя, рівень захворюваності, умови й охорона праці, соціальна захищеність населення, поліпшення соціального середовища, забезпечення прав людини.

Методи регулювання та показники доходів населення.

Суспільні доходи, що первісно формуються у безпосередньому виробництві національного продукту у вигляді доходів власників факторів виробництва, затим проходять через серію наступних розподілів, які фактично виконують функцію перерозподілу доходів. Таким чином, функціональний розподіл доходів переходить далі у вертикальний розподіл.

Можна виділити наступні механізми (канали) перерозподілу доходів у суспільстві:

- сплата податкових платежів та їх перерозподіл через бюджетні видатки;
- внески у фонди соціального страхування та виплати із них;
- добровичні внески і пожертвування до різних фондів (організацій) та отримувана допомога від них;
- ціноутворення (сезонні знижки, пільгові тарифи, інфляція);
- участь у розіграшах лотерей та інших азартних іграх;
- механізми тіньової економіки (ухилення від сплати податків, «відкати» чиновникам, крадіжки тощо).

У кінцевому підсумку перерозподілу доходів формуються кінцеві доходи населення. Їх ще прийнято називати особистими або сімейними доходами. Кінцеві доходи є показником рівня матеріального добробуту населення країни.

Доходи населення характеризуються трьома основними

показниками (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Основні показники доходів населення

Показники	Характеристика
Номинальний дохід населення	загальна сума грошей, отримувана людиною (сім'єю) за певний період (місяць, рік)
Наявний дохід	частина номінального доходу, якою може розпорядитися сім'я після сплати податків та інших обов'язкових відрахувань (внесків у пенсійні фонди, фонди соціального страхування)
Реальний дохід	кількість товарів і послуг, які може придбати сім'я за наявний у неї дохід.

Джерело: побудовано авторами

Номинальний дохід – це загальна сума грошей, отримувана людиною (сім'єю) за певний період (місяць, рік). Це дохід-брутто.

Номинальний дохід включає в себе такі елементи:

- факторні доходи, тобто доходи, отримані від використання власних факторів виробництва (заробітна плата, процент, рента, прибуток);

- виплати та пільги, отримані за рахунок державних соціальних програм, тобто державні трансферти (пенсії, допомоги, субсидії тощо);

- інші доходи (проценти на банківські вклади та облігації, дивіденди, страхові виплати, лотерейні виграші, спадщина, приватні трансферти тощо).

Наявний або використовуваний дохід – це та частина номінального доходу, якою може розпорядитися сім'я після сплати податків та інших обов'язкових відрахувань (внесків у пенсійні фонди, фонди соціального страхування). Це вже чистий дохід сім'ї

або дохід-нетто.

Реальний дохід – це кількість товарів і послуг, які може придбати сім'я за наявний у неї дохід. Цей дохід характеризує купівельну спроможність нашого грошового доходу, оскільки він залежить не лише від кількості грошей у сімейному бюджеті, а й від рівня товарних цін. Його величина (подібно до розрахунку реальної заробітної плати) обчислюється за співвідношенням величини номінального доходу та індексу споживчих цін:

$$\text{Реальний дохід} = \text{Номінальний дохід} / \text{індекс споживчих цін} \quad (4.1)$$

Зазначені вище основні показники доходів населення обчислюються статистикою в узагальненому (усередненому) вигляді. Алгоритм обчислення номінальних особистих доходів у системі національних рахунків (СНР) показано на рис. 4.2.

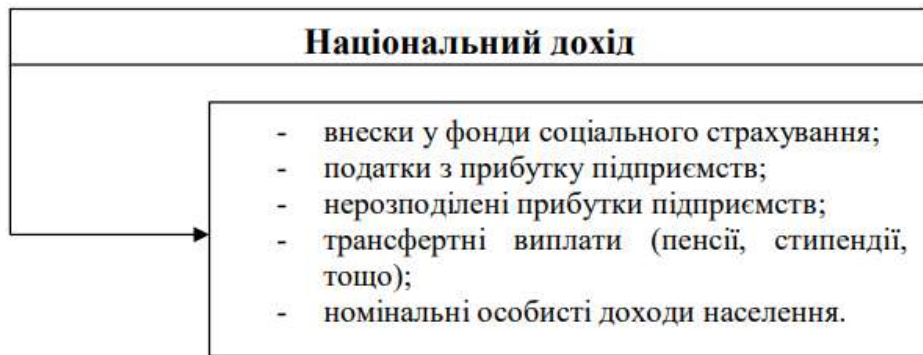

Рис. 4.2. Обчислення номінальних особистих доходів у системі національних рахунків

Джерело: побудовано авторами

Потрібно також враховувати і ту обставину, що особисті доходи коректуються також сімейними бюджетами, чого не може

відображати СНР. Проходячи через бюджет сім'ї, розмір особистого доходу (доходу окремої людини) змінюється в залежності від величини та складу сім'ї, співвідношення утриманців та осіб, які мають власні доходи. Що більша сім'я і більше у ній утриманців (дітей, престарілих, хворих), то менший душевий дохід її члена.

Основними статтями доходів більшості населення є заробітна плата і трансферти. Співвідношення між ними істотно впливає на економічну поведінку людей. Якщо, приміром, у структурі доходів переважає платня за роботу, то це стимулює трудову активність людини, її ініціативність, підприємливість. Коли ж зростає роль трансфертів, то люди стають пасивнішими, їх психологія змінюється у бік утриманства. Ось чому розміри та механізми надання населенню державної соціальної допомоги повинні бути максимально виваженими і обов'язково адресними.

Отримуваний чистий дохід кожна сім'я прагне раціонально розподілити на дві частини: 1) споживання та 2) заощадження. І це рішення має велике значення не лише для окремої сім'ї (індивіда). Воно може мати доленосні наслідки для економіки цілої країни: може зруйнувати її або ж, навпаки, врятувати.

Розподіляючи дохід між поточним споживанням і заощадженням, кожен намагається найбільш вигідно використати свій дохід. Утім, при цьому кожен змушений враховувати і макроекономічну ситуацію в країні. Так, прагнення до максимальної вигоди за умов галопуючої інфляції підштовхує нас до швидшого «проїдання» (отоварювання) доходів, тоді як за умов високих банківських ставок чи росту курсу цінних паперів (як це буває в розвинених країнах) ми готові частково відмовитися від поточних споживчих витрат заради збільшення заощаджень як джерела майбутнього споживання. Така поведінка людей призводить до того,

що у першому випадку полум'я інфляції ще більше роздмухується, а у другому, – навпаки, національна економіка отримує додатковий інвестиційний ресурс для свого піднесення.

Основним фактором, що впливає на розподіл наших особистих доходів, є розмір отримуваних доходів. Звичайна логіка підказує, що більшими є наші доходи, то більшими є можливості щодо їх використання на сьогочасні споживчі витрати та заощадження. Разом з тим, дослідивши емпіричну (цілком очевидну) залежність поведінки споживачів на ринку із розмірами отримуваних ними доходів, науковці виявили, що ця залежність не є прямолінійною. Ще у середині XIX ст. німецький статист Е. Енгель встановив таке: що бідніші сім'ї, то більшу частку доходів вони витрачають на харчування; а що вищий добробут сімей, то меншою є частка витрат на їжу. Це відкриття закріпилося в науці як закон Енгеля.

Сьогодні у структурі споживчих витрат населення виділяють три основні напрямки:

- 1) витрати на товари короткострокового використання (харчі, одяг, взуття);
- 2) витрати на товари довгострокового користування (житло, техніка);
- 3) послуги (освіта, медицина, дозвілля, відпочинок).

Досліджено, що збільшення особистих доходів призводить до послідовного розширення попиту на продукти харчування, потім на промислові товари короткострокового використання і, нарешті, на товари тривалого користування й послуги. Спочатку приріст доходу люди спрямовують переважно на придбання харчів, але по досягненні певної міри («точки насичення»), додаткові доходи перемикаються більшою мірою на непродовольчі товари. Тому в сімейному бюджеті частка витрат на харчування починає

скорочуватися, а частка витрат на непродовольчі товари зростає. Далі приріст доходу здійснює третю хвилю змін: зростають витрати на товари тривалого користування й послуги (адже вони є дорогими). Характерним є і те, що зі зростанням особистих доходів змінюється також структура харчування людей у сторону якісніших продуктів.

У міру насичення населення продовольчими і непродовольчими товарами, а також відносного насичення товарами тривалого користування і послугами, люди все більше починають заощаджувати свої доходи, відповідно зростає частка заощаджень. Частка заощаджень у загальній структурі особистого доходу має назву норми особистих заощаджень.

Норма особистих заощаджень характеризує рівень економічного розвитку країни. Це пояснюється тим, що заощадження населення, розміщені у банківських та інших фінансово-кредитних установах, у цінних паперах, стають джерелом інвестицій для національної економіки. Тому, чим більшу частку доходу населення заощаджує, то вищі темпи економічного росту країни, і навпаки. Наразі у різних країнах норма заощаджень коливається від 3 до 20%.

Зауважимо, що зменшення доходів населення породжує у людей неспокій і призводить до різкого зменшення норми заощаджень, а це, в свою чергу, може спричинити економічну кризу. Ось чому так важливо, щоб держава усіма засобами регуляторної політики підтримувала ринково ефективний рівень доходів населення, насамперед через підвищення рівня зайнятості, розвиток малого і середнього підприємництва.

Величина заощаджень залежить від двох основних факторів: 1) від розміру отримуваного чистого доходу сім'ї та 2) від рівня процентної ставки. Що більший дохід отримує сім'я і що більшою є процентна ставка на депозити, то вищою стає норма заощаджень як

показник вигідності такої операції.

Корективи у розподіл сімейних доходів часто вносить інфляція. Не лише незмінний, але й зростаючий номінальний (грошовий) дохід може так знецінитися, що реальний дохід сім'ї знизиться. Динаміка реального доходу (РД) населення визначається через співвідношення темпів росту (Тр) номінального доходу (НД) та рівня споживчих цін (вартості життя):

$$Tr \text{ РД } (\%) = Tr \text{ НД } (\%) / Tr \text{ СЦ } (\%) \quad (4.2)$$

Наприклад, якщо номінальний дохід сім'ї за рік зріс на 20%, а в цей же час вартість життя (за індексом споживчих цін) зросла на 10%, то реальний дохід збільшився лише на 9% ($1,20 : 1,10$).

Отож, за умов інфляції стабільний рівень реальних доходів можуть зберегти лише ті групи населення, які зуміють приростити свій номінальний дохід хоча б до рівня інфляції. Так само власники заощаджень можуть захистити їх від знецінення, розмістивши депозити під процентну ставку, вищу за темп інфляції. А от ті групи населення, які отримують лише фіксовані грошові доходи (працівники бюджетної сфери; ті, хто утримуються за рахунок трансфертних виплат та інші), зазнають найбільших збитків від інфляції. Тому задля компенсації інфляційних збитків тих сімей, що отримують фіксовані номінальні доходи, держава покликана здійснювати регулярну індексацію цих доходів.

Економічне регулювання доходів населення. Якісні зрушення в розвитку виробництва, зростання обсягів продукції і її якості не можливі без глибоких перетворень у всьому господарському механізмі, одним з найважливіших ланок якого є регулювання доходів і оплати праці. В умовах ринкової економіки існують об'єктивні і суб'єктивні фактори, які обов'язково слід враховувати

при організації оплати праці на підприємствах.

До числа основних об'єктивних ринкових факторів відносяться вартість робочої сили, ціни на засоби праці і готову продукцію, ринок збуту товарів та його кон'юнктура, механізм конкуренції, прибуток і т.д. Подібні фактори впливають на оплату праці незалежно від держави і самих підприємств. При організації оплати праці основна роль належить об'єктивним чинникам; менеджери лише можуть і повинні їх враховувати.

«До числа суб'єктивних факторів відноситься державне регулювання, самими підприємствами і профспівкове» [13].

Відомо, що при ринковій економіці держава хоча в значно звуженому вигляді, але зберігає регулюючу функцію. Ця функція поширюється і на область доходів, і оплати праці. Регулювання доходів і оплати праці на рівні макроекономіки має місце у багатьох країнах з розвиненою ринковою економікою і є складовою частиною соціально-економічної політики. Держава не може відмовитися від регулювання доходів і оплати праці, якщо не налагоджені ринкові механізми саморегулювання, якщо на більшості підприємств відсутній реальний власник, зацікавлений у реструктуризації і розвитку виробництва.

Виділимо наступні найбільш істотні цілі державної концепції доходів. Пріоритетним напрямом у політиці доходів має стати підвищення реальної заробітної плати, для чого необхідно провести її індексацію, скоротити заборгованість і зробити платежі по ній першочерговими, прийняти закони про відшкодування збитків при невиплаті заробітної плати. Необхідно прискорити процес зближення мінімальної заробітної плати з середнім прожитковим мінімумом. Для цього слід звільнити мінімальну заробітну плату від функцій регулювання соціальних трансфертів, так як це стримує її

підвищення, бо пов'язане зі значними бюджетними витратами.

Державний регулюючий вплив на доходи населення полягає у здійсненні заходів щодо запобігання негативних соціальних наслідків, пов'язаних зі становленням ринкового механізму. Форми державного регулювання складаються з матеріальних, інституційних і концептуальних складових.

Матеріальна основа державного регулювання доходів залежить від обсягів національного виробництва і розмірів тієї частки, що перерозподіляється централізовано через державний бюджет. Інституційна основа пов'язана з організацією процесу перерозподілу та діяльності відповідних установ. Концептуальна спирається на використання тієї чи іншої теорії в урядовій соціальній політиці.

Державний механізм регулювання досить складний і включає первинний розподіл (оплату праці, інші первинні доходи населення і підприємств); перерозподіл через державний бюджет, податкову і трансфертну системи; кінцевий розподіл – через операції та послуги населенню.

У ході державного первинного розподілу доходів встановлюється верхня межа збільшення номінальної заробітної плати в державному секторі. Економічне значення регулювання заробітної плати визначається тим, що її зміна впливає на сукупний попит та витрати виробництва. Первинне регулювання доходів використовується державою як для підвищення конкурентної спроможності національної продукції, заохочення інвестування, так і для стримування зростання заробітної плати й інфляції.

Перерозподіл доходів здійснюється через державний бюджет, що складається з диференційованого оподаткування різних груп одержувачів доходів і соціальних виплат населенню.

Організовуючи бюджетний перерозподіл доходів, держава вирішує кілька проблем: підвищення доходів незаможних верств населення, створення умов нормального відтворення робочої сили, ослаблення соціальної напруженості.

Можна виділити наступні економічні, законодавчі, погоджувальні, адміністративні методи (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Методи регулювання доходів населення

Назва методу	Суть методу
Економічні	визначення мінімальних розмірів оплати праці, податкова політика, регулювання оплати праці працівників організацій бюджетної сфери та державних службовців, зайнятості та ін
Законодавчі	розробка законодавчої та нормативної бази, яка є вихідним моментом всього процесу регулювання
Адміністративні	базуються на силі влади і містять заходи заборони, дозволу або примусу
Погоджувальні	узгодження дій уряду, підприємців і найманих працівників

Джерело: побудовано на основі [8, с. 23]

До економічних методів відносяться: визначення мінімальних розмірів оплати праці, податкова політика, регулювання оплати праці працівників організацій бюджетної сфери та державних службовців, зайнятості та ін.

Зростання мінімальної заробітної плати залежить від економічних можливостей, що склалися у суспільстві на певному етапі.

Якщо не враховувати цей фактор, то це може призвести до затримок виплат заробітної плати працівникам, до дефіциту бюджету і т. д. Разом з тим, мінімум оплати праці має визначатися з урахуванням коштів, які необхідні для нормального фізичного відтворення робочої сили, тобто прожитковий мінімум, що в свою

чергу залежить від грошової політики держави.

Податкові надходження в бюджет забезпечує податкова політика, без цього неможливо організувати перерозподіл доходів, налагодити ефективне стимулювання економічного зростання. Наприклад, надання податкових пільг малому бізнесу сприяє підвищенню зайнятості населення, дає шанс вижити і зайняти своє місце на ринку.

«Регулюючи оплату праці в бюджетній сфері, держава виходить зі своїх економічних можливостей. Зусиллями цієї сфери формується людський потенціал будь-якого суспільства. Велика роль цієї сфери у зміцненні здоров'я, проведенні дозвілля. Підвищуючи витрати на утримання цієї сфери, держава здійснює соціальну орієнтацію економіки на розвиток особистості. Існує і зворотний зв'язок: більш складний, творчий праця створює в одиницю часу більшу масу продукції, що веде до економічного зростання» [11].

Законодавчі методи. Важливе місце в регулюванні доходів займають питання розробки його законодавчої та нормативної бази, яка є вихідним моментом всього процесу регулювання. Нормативи використовуються для розрахунків нормативних споживчих бюджетів, норми робочого часу – для визначення режимів робочого часу, тривалості відпусток на підприємствах, створення безпечних умов праці; ставки податків для утримання прибуткового податку, податків з юридичних осіб (включаючи соціальні та ін.)

Для регулювання доходів і якості життя населення найбільш значущими є Конституція України, Цивільний кодекс України, Кодекс законів про працю, укази Президента, постанови Уряду (про підвищення мінімальної заробітної плати, правовому забезпеченні колективно-договірної системи, соціальне забезпечення і страхування, соціальні гарантії та ін).

Адміністративні методи. Вони не пов'язані зі створенням додаткового матеріального стимулу або ризику економічної (фінансової) шкоди, базуються на силі влади і містять заходи заборони, дозволу або примусу.

З переходом до ринкової економіки деякі колишні адміністративні заходи збереглися, але з'явилися і нові: прямий державний контроль над монопольними ринками; розробка стандартів, контроль за їх дотриманням; утворення і підтримання мінімально допустимих параметрів життя населення, нижче якої – злидні; захист інтересів нації – ліцензування експорту та державний контроль над імпортом [9, с. 155].

Погоджувальні методи. У багатьох країнах ці методи знаходять широке поширення і вважаються найбільш економічними і «безкровними». Соціальне партнерство – узгодження дій уряду, підприємців і найманих працівників з питань динаміки оплати праці та соціальних трансфертів.

Ідея соціального партнерства, розроблена в 1950-і рр. Л. Ерхардом, Р. Балогом та іншими, виходить з необхідності узгодження суспільних інтересів, представлених з однієї сторони профспілками найманих працівників, з іншої – об'єднаннями підприємців заради успішного економічного розвитку країни. Воно передбачає укладення, виступаючими в якості рівноправних партнерів урядом, національними об'єднаннями роботодавців і профспілками, «суспільного договору» в сфері економічної та соціальної політики.

В угодах різного рівня (Генеральній – на державному рівні, галузевих і регіональних тарифних угодах – на галузевому і територіальному рівнях, у колективних договорах на підприємствах) відображаються питання про розміри мінімальної оплати праці,

тарифних ставок, соціальних виплат, про порядок індексації доходів, тривалості робочого часу, відшкодування збитків, гарантії трудових прав, охорони праці, про забезпечення житлом та ін.

Колективно-договірна система є ефективною формою регулювання заробітної плати осіб найманої праці. Її становлення гальмують два фактори:

- 1) знецінення робочої сили, в результаті чого заробітна плата не може виконувати свою відтворювальну функцію;
- 2) невиправдана диференціація заробітної плати за категоріями працівників на підприємствах однієї і тієї ж галузі, території, а також за окремими галузями і регіонами.

Кожен метод має в своєму розпорядженні прямі і непрямі заходи впливу. До заходів прямого втручання держави належать: державна гарантія мінімуму заробітної плати на своїй території, регулювання оплати праці у бюджетній сфері, встановлення системи районних коефіцієнтів, державне інвестування, субсидування програм з підвищення ефективності виробництва, звільнення від податків, пряме адміністрування щодо обов'язковості виділення квоти робочих місць для деяких груп населення, організація перенавчання працівників і виділення певної кількості працівників для виконання суспільно необхідних робіт і т.д.

До числа непрямих способів впливу належать пільгове оподаткування малозабезпечених верств населення; вибірковість процедури розподілу безкоштовних благ.

Таким чином, доходи населення є головним джерелом формування купівельної спроможності, забезпечення матеріальних та нематеріальних потреб для розвитку особистості. На сьогоднішній день в умовах економічної інтеграції, необхідно вдосконалити стратегію розвитку держави і зробити це саме за допомогою

політики доходів. Створення ефективної моделі державного регулювання, яка сприятиме стабільному підвищенню рівня життя та зменшенню соціальної нерівності, вимагає не лише розподілу та перерозподілу доходів громадян, але і впливу на сферу їх первинного утворення. Для досягнення суттєвого підвищення рівня доходів та якості життя населення необхідно впровадження інноваційного розвитку економіки, формування та практичне функціонування економіки знань. Державне регулювання доходів має активізувати трудові зусилля населення, направити їх на відродження таких галузей як наука, освіта, охорона здоров'я, промисловість високих технологій. Пріоритетами при цьому мають бути: підвищення питомої ваги оплати праці в структурі собівартості продукції та ВВП; випереджальне зростання первинних доходів громадян в порівнянні із вторинними; узгодження динаміки оплати праці з її продуктивністю.

Отже, дохід населення відіграє одну з найважливіших ролей у соціально- економічному розвитку країни, оскільки він виконує такі функції: забезпечує добробут та якість життя; є економічною основою відтворення населення; формує платоспроможний попит та обумовлюють рівень споживання; визначає рівень нагромадження грошових коштів, які є джерелом інвестиційних ресурсів; виступає критерієм соціальної орієнтації економіки; слугує чинником соціально-економічної стратифікації суспільства; визначає шляхи та можливості людського розвитку.

Аналіз системи фінансового регулювання доходів населення в Україні. В умовах сьогодення в Україні не сформована довгострокова державна політика у сфері регулювання доходів населення, що значно ускладнює підвищення рівня життя населення та, відповідно, формування середнього класу. Подальше зволікання

з розробленням та реалізацією ефективної політики щодо грошових доходів населення сприяє зростанню кризових явищ в економічній сфері.

Нормативною базою сучасної державної політики доходів населення є основні напрями політики щодо грошових доходів населення України та Стратегія подолання бідності. Ці документи створено в інших соціально-економічних умовах та не відповідають сучасним умовам. Згідно з Указом Президента України про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України від 07.08.1999 р., державна політика включала три етапи (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Етапи державної політики регулювання доходів населення

Етап	Характеристика
1. 1999-2000 рр.	ліквідація заборгованості із заробітної плати та інших соціальних виплат; створення організаційних передумов, пов'язаних із реформуванням системи пенсійного забезпечення, умов для запровадження системи загальнообов'язкового державного медичного страхування, системи кредитування населення; сприяння легалізації тіньових доходів населення.
2. 2001-2005 рр.	недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів шляхом скорочення прошарку малозабезпечених громадян, створення умов для формування середнього класу громадян; сприяння розвитку підприємницької діяльності громадян; запровадження системи загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття; розвиток системи кредитування населення на отримання освіти, придбання житла та іншого нерухомого майна тощо; подальший розвиток безготівкових форм розрахунків комерційних банків із фізичними особами
3. 2006-2010 рр.	забезпечення динамічного зростання рівня реальних доходів населення, збалансованих з іншими макроекономічними показниками; створення умов для закріплення широкого прошарку середнього класу громадян.

Джерело: систематизовано авторами

Політику заходів у державі було прийнято в 1999 р. (більше 20 років тому) та розраховано на 11 років. Проте, проаналізувавши етапи її реалізації, зазначимо, що не всі заходи було виконано. На першому етапі було запропоновано ввести загальнодержавну обов'язкову систему медичного страхування, що не зроблено і донині. Систему кредитування населення також не розроблено.

На другому етапі досі не запропоновано впровадження системи загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття. Систему кредитування населення на отримання освіти, придбання житла та іншого нерухомого майна також не розроблено.

На третьому етапі державної політики щодо доходів населення умови для закріплення широкого прошарку середнього класу громадян також не було створено. Фактично в Україні існує лише два класи громадян – малозабезпечені та олігархи.

Указ Президента України від 05.03.2010 № 274/2010 започатковує новий етап в державній політиці доходів населення, проте стосується він лише подолання бідності в країні. Слід зазначити, що політика регулювання доходів населення охоплює усі рівні – від національного до рівня домогосподарства. На рівні домогосподарств знаходиться найбільш детальна інформація, яка стосується доходів населення. Доходи домогосподарств – це показник, який показує кінцеве споживання населення та стає основою для оцінки рівня життя населення в країні.

Високий рівень бідності, який спричинений нерівністю в розподілі доходів, спричиняє соціальну напругу в суспільстві. Основним наслідком цього процесу стає зниження темпів економічного зростання країни. Нерівність за доходами часто спричиняє макроекономічну нестабільність. Значна нерівність населення є чинником бідності і, відповідно, масштабного

вторинного перерозподілу доходів через соціальні трансферти; масштабні соціальні трансферти зумовлюють високі бюджетні витрати, а отже, і бюджетний дефіцит; необхідність покриття бюджетного дефіциту провокує інфляцію; інфляція значно сильніше впливає на доходи бідніших верств населення, а отже, провокує посилення нерівності.

Найбільш ефективним засобом державного регулювання заробітної плати в країнах із ринковою економікою є визначення гарантованого мінімуму (мінімальної заробітної плати). В Україні з 1991 р. також діє мінімальний розмір оплати праці (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Розмір мінімальної заробітної плати в Україні в 2010-2018 рр.

Розмір МЗП, грн	Дата введення	Нормативно-правовий документ, регламентуючий установлення МЗП
869	01.01.2010	Про Державний бюджет України на 2010 рік
922	01.04.2010	Верховна Рада України; Закон, Перелік, Бюджет від 27.04.2010 № 2154-VI
941	01.01.2011	Про Державний бюджет України на 2011 рік 1004 01.12.2011 Верховна Рада України; Закон, Бюджет, Перелік від 23.12.2010 № 2857-VI
1073	01.01.2012	Про Державний бюджет України на 2012 рік Верховна Рада України; Закон, Бюджет, Перелік від 22.12.2011 № 4282-VI
1118	01.10.2012	
1134	01.12.2012	
1147	01.01.2013	Про Державний бюджет України на 2013 рік 1218 01.12.2013 Верховна Рада України; Закон, Бюджет, Перелік від 06.12.2012 № 5515-VI
1218	01.01.2014	Про Державний бюджет України на 2014 рік Верховна Рада України; Закон, Бюджет від 16.01.2014 № 719-VII
1218	01.01.2015	Про Державний бюджет України на 2015 рік 1378 01.09.2015 Верховна Рада України; Закон, Бюджет від 28.12.2014 № 80-VIII

Продовження таблиці 4.8

1378	01.01.2016	Про Державний бюджет України на 2016 рік Верховна Рада України; Закон, Бюджет від 25.12.2015 № 928-VIII 1450 01.05.2016 1600 01.12.2016
3200	01.01.2017	Про Державний бюджет України на 2017 рік Верховна Рада України; Закон, Бюджет, Розподіл [...] від 21.12.2016 № 1801-VIII
3723	01.01.2018	Про Державний бюджет України на 2018 рік
4173	01.01.2019	Про Державний бюджет України на 2019 рік
4723	01.01.2020	Про Державний бюджет України на 2020 рік
5000	01.09.2020	Про Державний бюджет України на 2020 рік

Джерело: систематизовано авторами

Зазначимо, що встановлений розмір мінімальної заробітної плати застосовується не лише для регулювання оплати праці, а й для визначення розміру допомоги з тимчасової непрацездатності, пов'язану з виконанням трудових обов'язків. За даними профспілок, українська мінімальна заробітна плата у сім разів нижче, ніж в Естонії, Словаччини, Угорщини, у 15-40 разів – ніж в Австралії, Німеччині, Франції і втричі нижче визначеного ООН рівня бідності на 5 доларів США в день.

За період 2010-2018 рр. середньомісячна заробітна плата зросла з 869,00 грн. у 2010 р. до 3200,00 грн. у 2017 р., тобто збільшилася на 368%. Проте варто зазначити, що стрімке збільшення мінімальної заробітної плати відбулося лише в 2017 р. За період 2010-2016 рр. вона зросла лише на 58%. Якщо розглядати динаміку середньомісячної заробітної плати в гривнях, то бачимо її зростання кожного року. Проте, якщо розрахувати заробітну плату в доларах США, кожного року бачимо її зменшення за рахунок зниження курсу гривні.

За період 2010-2016 рр. вона зменшилася на 52,65 дол.

У 2017 р. за рахунок збільшення мінімальної заробітної плати, вона становила 119,26 дол. Зараз цей показник більше, ніж удвічі менший за європейські країни (300 дол.). З огляду на це, провідним складником подальшого реформування системи оплати праці має стати зростання реальної заробітної плати як складової частини реформування всього механізму господарювання. Ми передбачаємо, що її зростання призведе до збільшення рівня тіньової економіки. Це пов'язано з податковим навантаженням на підприємства та підприємців, тому вирішення проблеми повинно стати вдосконалення податкового законодавства у сфері оплати праці, а саме зниження ставок податків на доходи фізичних осіб та ЄСВ.

Слід зазначити, що в загальних грошових доходах населення залишається незначною частка доходів фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. В умовах ринкової економіки важливими джерелами отримання доходів є підприємницька діяльність та самозайнятість. В Україні такі види доходів має досить обмежена кількість громадян, тому вони становлять незначну частку в структурі грошових доходах населення. У структурі сукупних ресурсів домогосподарств доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості в 2010 р. становили 6,1%, а в 2015 р. – 5,5%, тобто відбулося зменшення на 0,6% [5]. Однак, у процесі становлення ринкової економіки доходи від підприємницької діяльності і самозайнятості повинні зростати.

Про ефективність державної політики регулювання оплати праці можуть свідчити такі показники.

1) Співвідношення темпів росту номінальної та реальної заробітної плати, а також індексу споживчих цін (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**Співвідношення основних соціальних індикаторів
протягом 2013-2018 рр.**

Дата	Номінальна заробітна плата	Реальна заробітна плата	Індекс споживчих цін
01.01.2013	106,8	108,1	100,5
01.01.2014	105,7	86,5	124,9
01.01.2015	117,6	90,1	143,3
01.01.2016	120,3	106,5	112,4
01.01.2017	140,4	113,7	118,9
01.01.2018	151,5	121,3	120,3

Номінальна заробітна плата (сума, нарахована працівнику за виконану роботу) та реальна заробітна плата (сукупність матеріальних благ та послуг, які працівник може придбати за номінальну заробітну плату) не обов'язково змінюються однаковими темпами. Наприклад, номінальна заробітна плата може підвищитись, а реальна заробітна плата знизитись, якщо ціни на товари та послуги зростали швидше, ніж номінальна заробітна плата. Саме така ситуація характерна для України.

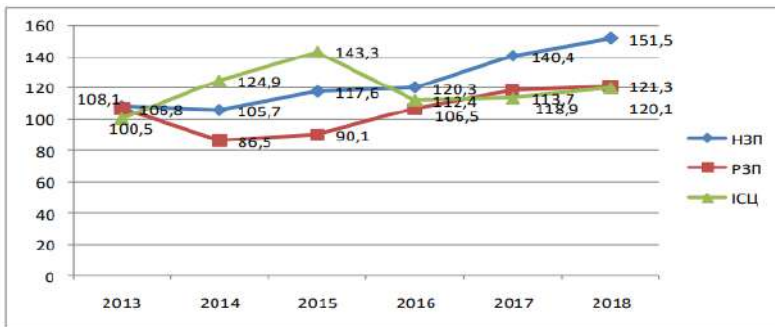

Рис. 4.3. Співвідношення номінальної та реальної заробітної плати, а також індексу споживчих цін за 2013-2018 роки, %

Джерело: складено за даними джерела [4]

2) Співвідношення мінімальної заробітної плати та реальної заробітної плати, а також прожиткового мінімуму (рис. 4.4).

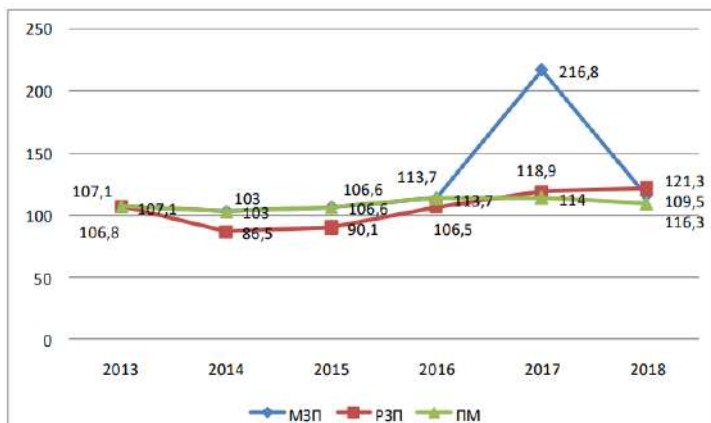

Рис. 4.4. Співвідношення мінімальної заробітної плати та реальної заробітної плати, а також прожиткового мінімуму, %

Джерело: складено за даними джерела [4]

Державна політика регулювання доходів є вагомим важелем, який має безпосередній вплив на рівень життя широких верств населення. Адже зниження реальних доходів, посилення майнової диференціації, а також розширення зони бідності стають вкрай актуальними проблемами сьогодення. Варто зазначити, що рівень соціально-економічного розвитку країни прямо залежить від державної політики у сфері доходів. Тому беззаперечним є той факт, що державна політика у сфері регулювання доходів населення є одним з найголовніших елементів управління рівнем соціально-економічного розвитку країни. У вітчизняній науці існує нагальна потреба подальшого вивчення саме державного регулювання доходів населення. Адже дослідження соціальних функцій держави, методів, а також інструментів та програм державного регулювання доходів населення набувають виняткового значення у сучасних соціально-економічних реаліях.

Як правило, політика регулювання доходів населення охоплює

усі ієрархічні рівні, на яких відбувається формування доходів – від національного до рівня домогосподарств. Основною метою регулювання доходів на рівні домогосподарств є справедливий розподіл фінансових-економічних, соціальних ресурсів між домогосподарствами за умови одержання ними максимально можливого обсягу доходу.

Стосовно державного втручання, то його роль скоріше соціальна, ніж економічна. Зокрема, усі три рівні (національний, регіональний, місцевий) перебувають у безперервній взаємодії. Як правило, регулювання регіонального та місцевого рівнів здійснюється через територіальні, галузеві та колективні договори. У галузевих договорах регулюються: мінімальна тарифна ставка за основними професійно-кваліфікаційними групами, форми і системи заробітної плати, розмір соціальних виплат і пільг.

Отже, незважаючи на існування в Україні розробленої законодавчої бази в галузі забезпечення конституційних гарантій щодо соціального захисту населення, рівень життя населення залишається без змін. Водночас його базовий соціальний норматив – прожитковий мінімум використовується лише для загальних оцінок рівня життя населення. Зокрема, під час розрахунків мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму фактично не враховується прогнозний рівень зростання макроекономічних показників української економіки. Адже розмір мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму не завжди переглядаються відповідно до рівня інфляції впродовж року.

У 2018 році в Україні мінімальна заробітна плата складала 3723 грн., а прожитковий мінімум – 1841,3 грн. (2,02 величини прожиткового мінімуму). У державному бюджеті на 2019 рік мінімальна заробітна плата запланована на рівні 4173 грн., а

прожитковий мінімум – 1921 грн. (2,17 величини прожиткового мінімуму), на кінець року – 2102 грн. (1,98 величини прожиткового мінімуму), що, як бачимо, не відповідає стандартам ЄС та взагалі має тенденцію до зниження. Також слід констатувати, що щорічне підвищення мінімальної заробітної плати не встигає за загальним зростанням середньої заробітної плати, а індекс Кейтса в Україні (відсоткове співвідношення мінімальної зарплати та середньої) сьогодні складає 40,7%, не дотягуючи до рекомендованого МОП та Світовим банком діапазону в 50–60%.

3) Співвідношення темпів зростання мінімальної заробітної плати та індексу споживчих цін (рис. 4.5).

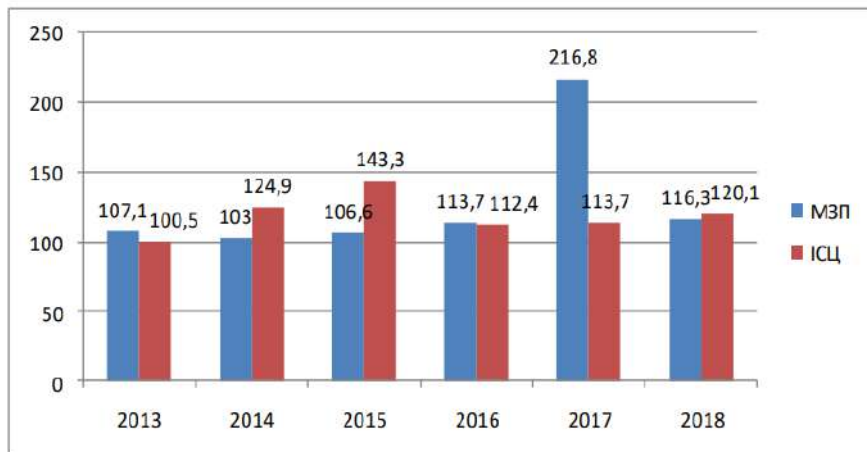

Рис. 4.5. Співвідношення темпів зростання мінімальної заробітної плати та індексу споживчих цін, %

Джерело: складено за даними джерела [4]

Станом на 1 грудня 2019 року, згідно з внесенням змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» (щодо підвищення прожиткового мінімуму) прожитковий мінімум в Україні становить 2027 грн. Відповідно до курсу Національного

банку України, мінімальна заробітна плата станом на 1 жовтня 2019 р. в еквіваленті становить 130 євро (прожитковий мінімум – 64 євро), що навіть приблизно не відповідає мінімальній заробітній платі найбідніших країн Європейського Союзу. Наприклад, серед європейських країн найнижчу мінімальну заробітну плату отримують у Албанії – 156,99 євро, Болгарії – 184,07 євро, Республіці Македонія (колишня республіка Югославія) – 213,72 євро, Румунії – 217,5 євро та Сербії – 235,04 євро.

Радою Європи рекомендовано встановлювати мінімальну заробітну плату на рівні 60% від національної середньої заробітної плати. В Україні розмір мінімальної заробітної плати визначають з огляду на встановлений прожитковий мінімум для працездатних осіб. Тривалий час мінімальна заробітна плата в Україні була нижчою за прожитковий мінімум, а лише у 2009 році зрівнялася з ним. Причому для того, щоби мінімальна заробітна плата виконувала стимулюючу функцію та виступала гарантом соціальної захищеності працівників, вона повинна перевищувати прожитковий мінімум. Згідно зі стандартами ЄС розмір мінімальної заробітної плати має становити 2,5 величини прожиткового мінімуму.

Отже, мінімальна заробітна плата в Україні є нижчою, від найбідніших країн Європейського Співтовариства, приблизно у 3,5 рази. Величина мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму повинні регулярно підвищуватись із врахуванням реальних інфляційних процесів в країні. Це, з однієї сторони, забезпечуватиме соціальні гарантії членам суспільства, покриваючи їм мінімум доходів, а з іншої, – встановлюватиме мінімальні вимоги щодо підвищення ефективності економіки країни. Водночас варто зауважити, що державні мінімальні стандарти повинні знайти своє відображення як у державному, так і в місцевих бюджетах, що

сприятиме вирівнюванню рівня соціального забезпечення громадян у межах різних областей, районів та інших адміністративних одиниць тощо.

Варто також зазначити, що станом на 2019 р. індексація грошових доходів є одним з основних державних інструментів регулювання доходів, яка направлена на підтримку платоспроможності вразливих груп населення, що мають фіксований дохід (пенсіонери, інваліди, неповні і багатодітні сім'ї, молодь тощо). Тобто, це є встановлений державою механізм підвищення грошових доходів населення, який компенсує частково або повністю подорожчання споживчих товарів і послуг. Відповідно він встановлюється на основі врахування збільшення вартості життя та розраховується включенням індексу цін і тарифів фіксованого набору товарів і послуг, що становлять споживчий кошик.

Якщо споживчі ціни зростають швидшими темпами, ніж заробітна плата, це приводить до зниження купівельної спроможності низькооплачуваних працівників, отже, до зростання бідності. За період дослідження в Україні найгірша ситуація спостерігалась у 2008, 2011 та 2015 роках, коли темп зростання мінімальної заробітної плати був меншим за зростання індексу споживчих цін.

4) Частка середньої заробітної плати у структурі ВВП та сукупних доходах населення (рис. 4.6).

Одним зі складових елементів валового внутрішнього продукту (ВВП) є оплата праці.

В Україні цей показник сьогодні становить менше 40%, тоді як у розвинених країнах, таких як США та Японія, частка заробітної плати у ВВП становить більше 75%. Як видно з проведеного дослідження, заробітна плата у структурі сукупних доходів складає лише 44,3%.

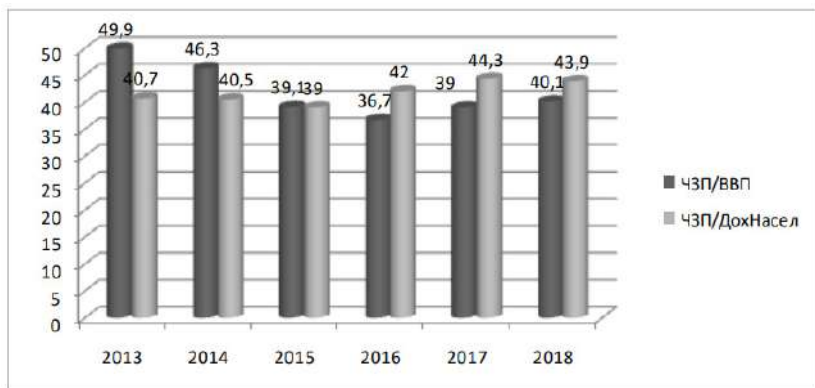

Рис. 4.6. Частка оплати праці найманих працівників у структурі ВВП та доходах населення, %

Джерело: складено за даними джерела [4]

На думку експертів, «на цей показник, безумовно, впливає високий рівень структури доходів соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансферів (на рівні 32,4%). Згідно з даними профспілок українська мінімальна заробітна плата:

- у 7-9 разів нижче, ніж в Естонії, Словаччині, Угорщині;
- у 15-40 разів нижче, ніж в Австралії, Німеччині, Франції;
- втричі нижче, ніж затверджений ООН рівень бідності у 5 дол. США на день».

Досвід постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, зокрема Польщі, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Чехії, свідчить про те, що реальні зрушення в економіці цих держав розпочалися лише тоді, коли середня заробітна плата підвищилася до рівня, еквівалентного 300 долларам США і вище в розрахунку на місяць.

На основі оцінювання статистичних даних за 20 років Український інститут майбутнього (незалежний аналітичний центр,

заснований у 2016 році) визначив, як буде змінюватися заробітна плата залежно від зростання доларового ВВП (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Потенціал зростання номінальної заробітної плати, грн. [12]

Джерело: складено за даними джерела [4]

Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду максимальний приріст доларового номінального ВВП у 2022 році буде становити 10%. Розрахунки показали, що за додаткового приросту доларового номінального ВВП на 10% у 2022 році середня заробітна плата буде становити 22,2 тис. грн. (\$716,4) з урахуванням інфляційних очікувань.

Світовий досвід проведення індексації доходів показує, що цей процес повинен бути обмежений та диференціюватися за категоріями доходотримувачів, а також за часовим періодом.

На сучасному етапі мова йде не стільки про диференціацію, що властива будь-якому суспільству, скільки про перехід її в крайні, в особливо небезпечні форми. Індекс Джині збільшився майже в 1,5 рази і становив у 2015 році 0,36, що характеризує вкрай нерівномірний розподіл доходів. Протягом наступних років коефіцієнт концентрації за грошовими витратами населення мав тенденцію до зниження і в 2016 році склав 0,33. Коефіцієнт Джині

наближається до показника концентрації доходів у Великобританії та США. Між тим, розмір ВВП на душу населення в цих країнах один з найвищих, у той час як в Україні він складає у 2018 році 8332,32 дол. США, що в 5-7 разів менше, ніж у Великобританії та США (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Коефіцієнти Джині та ВВП на душу населення в країнах світу за 2018 рік

Ранг	Країна	Коефіцієнт Джині
83	Україна	0,256
37	Словачія	0,260
12	Швеція	0,250
24	Фінляндія	0,250
6	Німеччина	0,283
54	Румунія	0,274
58	Болгарія	0,282
35	Литва	0,375
48	Латвія	0,348
35	Польща	0,327
125	Киргизстан	0,333
26	Італія	0,360
15	Великобританія	0,359
57	Росія	0,401
5	США	0,408
71	Мексика	0,471

Джерело: побудовано на основі [6]

У порівнянні з розвинутими країнами Європи, в яких індекс Джині знаходиться на рівні 0,25-0,26, а ВВП перевищує український в 4-6 разів, отже Україна відноситься до бідних країн із високим рівнем диференціації суспільства. Високий рівень ВВП та добробуту в країнах з розвинутою економікою дозволяє забезпечувати соціальний прогрес при різних варіантах соціальної політики щодо

розподілу доходів у суспільстві. Так, у США та Великобританії підтримується високий рівень диференціації грошових доходів населення виходячи з уявлень, що це краще стимулює соціально-економічний розвиток.

Узагальнюючи, можна дійти висновку, що пріоритетами державної політики регулювання доходів населення України в сучасних кризових умовах, повинні стати регулювання системи оплати праці шляхом використання такого інструменту, як мінімальна заробітна плата та індексація грошових доходів населення на основі показника темпу інфляції поточного періоду. При цьому пріоритети державної політики регулювання доходів населення повинні мати не тільки соціальне спрямування, а бути векторно цілеспрямованими на досягнення європейських соціальних стандартів. До того ж повинні ґрунтуватися та узгоджуватися з стратегією економічного та соціального розвитку України загалом. Отже, державна політика регулювання доходів населення повинна мати чіткі орієнтири, завдання, а також відповідне ресурсно-фінансове забезпечення для їхньої реалізації.

Важелі фінансової політики доходів населення та їх аналіз. Забезпечення високого рівня добробуту своїх громадян є однією із важливих функцій будь-якої держави. Україна в цьому сенсі не є винятком, задекларувавши це у відповідних законодавчо-нормативних документах та ратифікувавши низку міжнародних актів. Проте, не зважаючи на стійку тенденцію збільшення загального рівня доходів населення, нагальними залишаються такі проблеми як, низький рівень оплати праці більшості працюючого населення, значна частка соціальних трансфертів у структурі доходів, посилення диференціації доходів, наявність значної чисельності громадян, що отримують доходи нижче прожиткового рівня тощо. Наявність

значної кількості проблем потребує удосконалення фінансової політики регулювання доходів населення та виявлення важелів регулювання.

Вагомим засобом реалізації фінансової політики держави, зокрема регулятивного змісту, є специфічні важелі. З'ясовуючи специфіку фінансового регулювання доходів населення, доцільно виокремити важелі або домінанти, які є суттєвими складовими управління цими процесами. Формування важелів фінансової політики у кожній країні має відповідні традиції, які відображають особливості суспільного та фінансового устрою країни, ментальність населення, фінансові можливості тощо. З'ясування та аналіз особливостей прояву домінант фінансової політики з наряду регулювання доходів населення потребує обґрунтування специфіки їх прояву. Кожен елемент (складова) фінансової системи має відповідну політику на макро- та мікрорівнях, зокрема за напрямками: бюджетна, грошово-кредитна, страхова, пенсійна, банківська, інвестиційна тощо. Реалізація цих домінант в умовах України повинна враховувати відповідний етап розвитку, економічний стан та певні «правила» функціонування фінансової системи і сприяти проведенню реформ, зокрема у фінансовій системі. Фінансова політика реалізується органами з виконанням відповідних функцій, має напрями за ієрархічними рівнями економічної системи, використовує методи та засоби регулювання. Ознайомлення з інформаційними джерелами з цієї проблематики дозволило виокремити такі важелі фінансового регулювання, які реалізуються в напрямках регулятивної фінансової політики (рис. 4.8).

Фінансова політика реалізується через відповідний механізм. Оскільки домінанти, що регулюють процеси формування доходів населення мають не лише суто фінансову природу, але й соціальну,

дослідження виконаємо з врахуванням окремих соціологічних підходів.

Рис. 4.8. Схема важелів фінансового регулювання доходів населення

Джерело: систематизовано авторами

У практиці реалізації соціальної складової фінансової політики в окремих країнах зустрічаються різні за значенням та сутністю нормативи, зокрема такі:

- рівень соціальних виплат щодо ВВП;
- мінімальна заробітна плата;
- рівень допомоги з безробіття;
- мінімальний розмір пенсії;
- інші нормативи з урахуванням специфіки розвитку.

Система фінансування соціального захисту, яка нині діє в Україні є поєднанням радянської та європейської моделі. Порядок виплат відповідним категоріям населення регулювався Законом «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.) та методикою затвердженою КМУ. У ринкових умовах втручання держави в регулятивні процеси є зумовленою необхідністю. Якщо держава втрачає контроль над фінансовими потоками, то неминуче виникають кризові явища. Так було за часів великої депресії в 1929-1933 рр. в США, регіональних та

світових фінансових криз кінця 90-х рр. XX та кінця першого десятиріччя XXI ст. Сучасні вчені виділяють два напрями державної регулятивної політики доходів. Так, В. Кушлін «основним напрямом вважає перерозподіл через державний бюджет шляхом диференційованого оподаткування окремих груп отримувачів доходів і соціальних виплат» [5, с. 588]. Інші автори дотримуються думки, що основними напрямками регулювання доходів повинно бути визначення і коригування розмірів прожиткового мінімуму і на цій основі встановлення мінімальної заробітної плати, а також пенсій, стипендій тощо.

Щодо недержавних інституцій у напрямі регулювання доходів, то їх роль в економічній літературі висвітлена мало, але щодо специфіки України, то їх роль значна. Профспілки, політичні партії та їх блоки, окремі громадські організації можуть досить вагомо впливати на політику регулювання доходів. Так, останніми роками в умовах подолання фінансової кризи в деяких зарубіжних країнах різко зросла роль профспілок. Намагання державних органів влади забезпечити гідний рівень життя населення сприяло стрімкому зростанню соціальних виплат та підвищенню соціальних стандартів. Роль податків у формуванні доходів є важливим чинником, тому що від рівня податків та зборів, які сплачують фізичні особи залежить їх реальний дохід.

Як зазначає Б. Давидович, боротьба із бідністю, надання соціальної допомоги, підтримання рівня доходів вважається в США важливою метою соціальної політики. В США рівень і джерела доходів домогосподарств регулярно обстежуються при проведенні суцільних переписів населення один раз на десять років. Як джерело доходів досліджуються: заробітна плата, несільськогосподарський та сільськогосподарський дохід самозайнятих, доходи від

власності, допомоги і компенсації, пенсії, приватна допомога, аліменти. Основним і більш надійним джерелом даних про доходи населення в США є поточні обстеження населення. Вибіркова сукупність респондентів-домогосподарств ґрунтується на основі останнього перепису населення і охоплює населення усіх штатів і округу Колумбія. Це обстеження проводить Бюро переписів Міністерства комерції США щороку в березні, під час якого в 60000 домогосподарствах опитують усі особи віком від 15 років і старше про розмір їх грошових доходів, отриманих у попередньому році. У США державному регулюванню доходів населення приділяють великої уваги. Так, у 1981 р. без врахування державного регулювання різниця між 20% найбагатших домогосподарств і 20% найменш забезпечених могла б скласти 52,4 рази, але як стверджують К. Макконел і С. Брю з урахуванням державної політики доходів, після сплати податків, ця різниця склала лише 9,7 рази.

Як приклад організації обстежень бюджетів домогосподарств у Європі буде цікавим досвід Франції. Обстеження доходів населення організовує Національний інститут статистики і економічних досліджень Міністерства економіки і фінансів. Також як і в США, анкета орієнтована на використання даних про доходи домогосподарств, що декларуються у фіскальних органах з метою оподаткування. На багатьох підприємствах Франції кожні три роки укладається угода між адміністрацією та працівниками, згідно з якою у разі збільшення доходів підприємства виплачується винагорода до 1,5 тарифної ставки щорічно, але видається вона конкретному працівникові лише через п'ять років. Протягом цього періоду належна сума зберігається в банку на спеціальному рахунку, дохідний процент за якою не оподатковується. Така практика підвищує зацікавленість працівника не лише в якісній праці, але й

довготривалому перебуванні у штаті підприємства.

Обстеження бюджетів домогосподарств у Великобританії здійснюється за допомогою анкетування. Усі дорослі члени домогосподарства заповнюють протягом двох послідовних тижнів щоденник витрат, у якому фіксують усі свої споживчі витрати відповідно до опитувальної анкети. Крім того, під час першого інтерв'ю з'ясовується наявність предметів тривалого використання і постійні витрати та сукупні доходи сім'ї. Вибірка домогосподарств для обстежень організована так, що сім'ї мають однакову ймовірність потрапити до неї.

У зарубіжних країнах механізми регулювання структури заробітної плати мають відмінності. Так, у США, Франції, Іспанії, Нідерландах встановлення мінімальної заробітної плати регламентується на законодавчому рівні. У Болгарії, Греції розмір її формується у результаті узгодження на національному рівні між урядом, профспілками і підприємцями. В Італії, Німеччині, Великобританії встановлюються галузеві мінімуми заробітної плати, загальнонаціональна заробітна плата не регламентується. У США роботодавці не можуть приймати на роботу працівника, якщо не гарантують йому суму, встановлену законодавчо. Однією з важливих домінант фінансового регулювання є мотивація до утворення доходів. В економічній літературі є деякі погляди вчених з цієї проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Узагальнюючи ці теоретичні розробки, запропоновано таку класифікацію (рис. 4.9).

З'ясуємо специфіку виплати пільг за кордоном. У Литві особливість оподаткування малих і середніх підприємств залежить від статусу платника (юридична чи фізична особа) і якщо платник є фізичною особою, враховується вид його діяльності. Малі

підприємства сплачують податки за ставкою 13%.

Рис. 4.9. Класифікація мотивів утворення доходів

Джерело: систематизовано авторами

Підприємці, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю, сплачують особистий прибутковий податок за ставкою 29%. Спеціальний режим оподаткування, який має статус пільгового, поширюється на осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю і не мають найманих працівників. Плата за ліцензію замінює особистий прибутковий податок. Цей режим поширюється на 25 видів промислової діяльності, 13 видів діяльності у сфері послуг, 6 видів торговельної діяльності.

Заслуговує на увагу досвід Японії щодо підтримки малого підприємництва. Особливістю японської підтримки малого бізнесу

є збалансований механізм, який не пропускає перехід за межу, коли ця допомога призводить до неефективного витрачання коштів державного бюджету.

Проаналізуємо ситуацію з пільгами, які передбачені Законами України про Державний бюджет. Як свідчать дані, бюджет України на 2019 рік переобтяжений значною кількістю пільг і компенсацій. На кожного мешканця країни припадає більше одного випадку використання пільги. Основним недоліком системи надання пільг є те, що право на пільги використовує небідне населення, тоді як найменш захищені верстви населення позбавлені можливості скористатися своїм правом.

Особливий напрям фінансового регулювання доходів населення, який притаманний цивілізаціям – підвищення рівня добробуту. Широкого розповсюдження він отримав у першому десятиріччі XXI ст. – у період подолання наслідків фінансової кризи. Нині в Німеччині формується новий тип інформаційного суспільства, і тут вагома роль віддається домогосподарствам, зокрема підвищенню рівня добробуту. Для практичної реалізації цього напрямку затверджуються програми з пріоритетом підвищення рівня соціального забезпечення. Аналогічний підхід відстежується і в США, де значна увага надається освіті, що є основою розвитку нації. Так, згідно з оцінкою фахівців, збільшення терміну освіти в США на один рік призводить до збільшення ВВП на 5-15%.

Значної уваги підвищенню рівня добробуту останнім часом надають у Росії. На середину першого десятиліття XXI ст. частка державних витрат на освіту і професійну підготовку складає 4-4,5% від ВВП, що є недостатнім. В подальшому державні витрати на ці цілі повинні складати 7% від ВВП.

Щодо специфіки України в напрямі забезпечення

рівня добробуту є розуміння у владних структурах підтримки інтелектуальної еліти, кваліфікованих фахівців, але обмежені фінансові ресурси, зокрема і бюджетні, не дозволяють робити це належно. Як наслідок – відтік «мізків» за межі України. Необхідно зазначити, що близько 3 млн наших співвітчизників (за деякими даними до 5 млн) працюють за межами України. Отже, проведений аналіз засвідчує, що нині відбуваються трансформаційні процеси в напрямі доходів населення. За результатами виконаного дослідження можна зіставити характеристику цих домінант.

Щодо тенденцій розвитку економіки України у на наступні кілька років, можемо визначити наступні.

У короткостроковій перспективі світова економіка розвиватиметься в умовах відносно низьких темпів зростання та погіршення кон'юнктури світових фінансових ринків.

Таблиця 4.11

Домінанти фінансової політики регулювання доходів населення

Домінанти	Основні характеристики	
	Країни ЄС, США, Японія	Україна
Нормативи та обсяг соціальних виплат	Обсяг соціальних виплат забезпечує належний фізіологічний рівень індивіда.	Обсяг соціальних виплат для окремих індивідів не забезпечує фізіологічного існування,
Нормативи та обсяг соціальних виплат	Частка соціальних виплат у ВВП складає від 15,5 до 33,4%.	а їх частка у ВВП не перевищує 13%.
Фіскальні важелі	Особливістю системи оподаткування майже у всіх країнах Європи, Канади, США є шедульна схема, яка має до 6-ти градацій. Підтверджується принцип: «багаті повинні платити більше», діє розгалужена схема знижок для окремих верств населення. підхід залишається без змін.	З 2004 р. діяла єдина ставка оподаткування доходів фізичних осіб – 13%, з 2007 р. – 15%. Податковим кодексом прийнятим у 2010 р. Верховною Радою України цей показник підвищений до 18%.

Продовження таблиці 4.11

Методи регулювання доходів, зокрема заробітної плати	Розвинена схема заохочень до праці, премії, доплати в комерційних структурах та стабільна висока оплата праці для працівників бюджетних установ.	Тінізація економіки, недосконала система контролю за оплатою праці в комерційних структурах, незважаючи на градації
Методи регулювання доходів, зокрема заробітної плати	Розгалужена перманентна схема моніторингу за доходами населення.	оплати праці у бюджетних установах, цей рівень залишається низьким.
Мотиваційні важелі	Розгалужена схема мотивацій психологічного, матеріального, духовного, адміністративного змісту. Ефективні механізми заохочень.	Нестабільна економічна і соціальна ситуація не сприяють формуванню довготривалих стимулів.
Пільги	Пільги мають адресну спрямованість. Рівень пільг загалом є обґрунтованим і забезпечує реальну соціальну підтримку адресатам.	Значна кількість пільг і необґрунтовано завищена чисельність отримувачів. Незначний рівень адресної спрямованості та недостатні обсяги пільгового забезпечення.
Підвищення рівня добробуту	Підвищення рівня добробуту є завданням загальнодержавного значення. Сформовано спеціальні програми комплексного фінансування щодо підвищення рівня добробуту нації.	Підтримка здійснюється дискретно, в основному завдяки коштам державного бюджету

Джерело: узагальнено авторами

Завдяки збільшенню експортних оборотів та активізації внутрішнього споживання США стає драйвером розвитку світової економіки. Геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід, мають значний вплив на світову фінансову систему.

На світових фінансових ринках існує ризик підвищення довгострокових відсоткових ставок та зростання премій за ризик.

Зокрема, зазначені ризики зростають в країнах, що розвиваються, з огляду на їхню повільну адаптацію до низьких темпів економічного зростання. Через значний внесок у світовий ВВП країн, що розвиваються, загострення фінансових ризиків навколо зазначених країн створює додатковий вплив на розвиток світової економіки.

Разом з тим, урядами країн ЄС передбачена підтримка деяких галузей реального сектору економіки, що постраждали від російського ембарго, у розмірі 125 млн. євро. У зв'язку з відсутністю альтернативних покупців, зазначені кошти допоможуть зменшити кількість продуктів на ринку, стабілізувати ціни та компенсувати можливі збитки.

Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з: військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури; зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки; виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком України інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

«Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблюються існуючі диспропорції, прискорюються падіння ВВП, скорочення об'ємів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів освоєння

капітальних інвестицій тощо. Скорочення промислового виробництва, розпочате наприкінці 2012 р., поглибилось в поточному році з огляду на зупинку промислових потужностей Луганської та Донецької областей та втрату російського ринку збуту. Залежність країни від імпорتنих енергоносіїв та відсутність джерел компенсації втрати російського газу змусить підприємців перейти до режиму жорсткої економії, що значним чином позначиться на об'ємах виробництва. Зокрема, для хімічної промисловості дефіцит газу та зростання цін на газ, а також зниження світових цін на аміак та азотні добрива є передумовами згортання виробництва або переведення підприємств на менш інтенсивне використання потужностей. Це позначиться не лише на зменшенні бюджетних та валютних надходжень, а й на підвищенні рівня безробіття, що негативно вплине на рівень економічного зростання у короткостроковій перспективі» [4].

В умовах відпливу інвестиційних капіталів з огляду на відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику світова тенденція скорочення банківського кредитування є додатковим фактором гальмування економічного розвитку України. Як правило, стандарти кредитування формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні. Масовий відплив депозитів (у першому півріччі 2014 р. відплив депозитів резидентів склав 39 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом минулого року), значні внутрішні дисбаланси банківських установ та ускладнений доступ до світових фінансових ринків не дозволяють прогнозувати зниження ставок за кредитами та їх доступності для малого та середнього бізнесу. Разом з тим, зупинка низки заводів машинобудівної та металургійної галузей через воєнний конфлікт на Сході, невизначеність з періодом відновлення

їх діяльності та інертність багатьох товаровиробників у пошуку додаткових ринків збуту не дозволяють очікувати в короткостроковій перспективі швидкої заміни російського ринку збуту на ринок країн ЄС через низьку конкурентоспроможність зазначених українських товарів на європейському ринку та відновлення експортних позицій хоча б на рівні попереднього року. Зменшення торговельних обмежень зі сторони країн ЄС надасть Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку лише у середньостроковій перспективі після сертифікації українських товарів згідно європейських стандартів.

У разі неможливості запобігання ризиків повторної відчутної девальвації національної валюти можна сподіватися, що її здешевлення дещо стимулюватиме експортну діяльність товаровиробників та знижуватиме попит на імпорتنу продукцію, що в короткостроковій перспективі сприятиме певному коригуванню зовнішньоторговельного балансу.

За умов, які склалися у вітчизняній економіці, застосування Національним банком України адміністративних заходів, у тому числі тимчасових обмежень щодо купівлі-продажу валюти, посилення контролю за поверненням експортної виручки в Україну, обов'язкового продажу її більшої частини тощо, можуть створити передумови для укріплення курсу гривні у короткостроковій перспективі. Відмова від адміністративних інструментів регулювання на валютному ринку доцільне лише в разі стабілізації ситуації на Південному Сході України. Очікуваний високий рівень інфляції, хоча і значно вплине на рівень реальних доходів та витрат населення, може розглядатися як додатковий стимул для розвитку бізнесу українських товаровиробників. В умовах скорочення

імпорту це може слугувати чинником подолання економічної кризи у середньостроковій перспективі. За нинішніх геополітичних та економічних умов драйвером економічного зростання може стати аграрний сектор з огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції. Завдяки відкриттю європейського ринку та скасуванню ввізних мит можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС.

Оцінка динаміки та структури доходів населення України. Україна будує соціально спрямовану ринкову економіку з орієнтацією на європейські стандарти. Показником ефективності такої економіки є високий рівень життя населення. Оскільки основною складовою рівня життя населення є матеріальне становище, а ситуація у сфері доходів характеризується постійним соціальним напруженням, тому надзвичайно важливими є наукові дослідження, пов'язані з теоретичними та практичними аспектами доходів і життєвого рівня. Недосконале законодавство, тіньова приватизація державного майна, необґрунтовані тарифи на більшість послуг ведуть до збагачення невеликої кількості людей та зубожіння решти населення. Тому необхідно проводити виважену політику регулювання доходів населення, вдало використовуючи наявні для цього інструменти. Можливість вимірювання рівня життя потребує, насамперед, аналізу доходів і витрат населення, а також визначення шляхів їх підвищення й подолання нерівності в суспільстві.

Для досягнення гідного рівня життя населення певної територіальної одиниці (держава, регіон, селище тощо) та статистичного аналізу динаміки і структури основних індикаторів рівня розвитку матеріального добробуту населення варто узагальнити різні погляди на визначення матеріального добробуту населення та сформулювати власне розуміння цього поняття.

Визначення поняття «матеріальний добробут населення» формується на перетині понять «рівень життя населення» та «якість життя населення» та трактується як визначена в часі кількісно-якісна характеристика рівня життя населення країни як узагальнений результат державної політики у соціальній сфері та активності населення у сфері створення продукції та її споживання. Із цього визначення стає цілком очевидним, що виготовлені та / або імпортовані суспільством продукти є:

- 1) прямим результатом економічного розвитку;
- 2) слугують для задоволення потреб цього суспільства у споживанні. Тобто, логічно стверджувати про наявність взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку та матеріальним добробутом населення. А відтак, на нашу думку, покращення значень показників у сфері матеріального добробуту населення має вплив на поліпшення показників у сфері економіки.

Тому представники економічної науки більше схильються до думки, що термін «рівень матеріального добробуту» треба розглядати як систему груп показників: перша – яка формує умови життя людини як найбільш виражені об'єктивні обставини життєдіяльності людини (зайнятість, оплата праці, характер житла, матеріальна забезпеченість сімей); друга – економічні показники у сфері споживання» [13].

На наш погляд, використання офіційної статистичної інформації є основним шляхом забезпечення достовірності й обґрунтованості дослідження взаємозв'язку між рівнем економіки та рівнем матеріального добробуту населення.

Розглянемо детальніше динаміку і структуру основних індикаторів рівня розвитку матеріального добробуту. В табл. 4.12 наведено статистичну інформацію про чисельність наявного

населення, зайнятість та його трудові доходи.

Таблиця 4.12

**Динаміка чисельності населення, його зайнятості і доходів в
Україні у 2010-2018 роках**

Показники	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2010, %
Середньорічна чисельність наявного населення, тис. осіб	45870,7	43001,0	42844,9	42672,5	42485,5	42269,8	92,1
Природний приріст, скорочення (–) населення, тис. осіб	–200,5	–166,4	–183,0	–186,6	–210,1	–251,8	x
Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	22051,6	19920,9	18097,9	17955,1	17854,4	17939,5	81,4
Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб	20266,0	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	80,7
Зайняте населення із числа економічно активного населення, %	91,9	90,7	90,9	90,7	90,5	91,2	x
Кількість найманих працівників підприємств (установ, організацій), тис. осіб	12564,2	10565,2	9501,1	9330,2	9112,6	9033,3	71,9
у відсотках до зайнятого населення, %	62,0	58,5	57,8	57,3	56,4	55,2	x
Доходи населення, млрд. грн.	1101,2	1516,8	1772,0	2051,3	2579,1	3219,5	292,4

Продовження таблиці 4.12

на 1 особу, тис. грн	24,0	35,3	41,4	48,1	60,7	76,2	317,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн	2239	3480	4195	5183	7104	8865	395,9

Джерело: складено авторами за даними [4]

Аналіз даних табл. 4.12 свідчить про те, що з кожним роком в Україні зменшується чисельність населення, що негативно позначається на кількості трудових ресурсів, у тому числі економічно активного населення.

Так, за період з 2010 по 2018 роки загальна чисельність населення зменшилася на 3,6 млн осіб або на 7,9%. Таке зменшення відбувається в основному за рахунок природного скорочення населення, яке за 2018 рік склало 251,8 тис. осіб.

Економічно активне населення за цей період зменшилося на 18,6%, у тому числі зайняте – на 19,3%. Кількість найманих працівників підприємств (установ, організацій), яке становить майже половину зайнятих, зменшилося на 28,1%.

«Однак ситуація з номінальними доходами населення протилежна: вони за період 2010-2018 років збільшилися у 2,9 рази, на одну особу – у 3,2 рази. Виключенням став 2014 рік, коли номінальні доходи населення в абсолютному вимірі зменшилися у порівнянні з попереднім роком на 2,1%. Але це не спричинило зменшення розміру середньомісячної номінальної заробітної плати, яка щорічно має тенденцію до збільшення. Так, за досліджуваний період середньомісячна заробітна плата штатного працівника зросла в 4 рази» [4].

Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального

добробуту населення займають показники доходів і витрат. Саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарства. Доходи перестали відображати реальний рівень добробуту населення, що викликало потребу вивчати їх тільки в тісному зв'язку з витратами. Заробітна плата є основним джерелом доходу і визначальним фактором матеріального добробуту населення (табл. 4.13).

У структурі доходів населення України переважає частка заробітної плати – 47,4% у 2018 році (40,8% – у 2010 році), яка спрямовується в основному на придбання товарів та послуг – 89,1% усіх витрат населення у 2018 році (76,1% у 2010 році), решта (десята частина загальної суми витрат) – сплачується населенням у вигляді поточних податків на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти.

Разом з тим, не менш вагомою складовою доходів населення є соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 32,5% у 2018 році (38,5% у 2010 році).

Таблиця 4.13

Динаміка доходів і витрат населення України за 2010-2018 роки, млн грн.

Показники	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018 у % до 2010
Доходи всього	1101175	1516768	1772016	2051331	2652082	3219518	292,4
у тому числі							
заробітна плата	449553	615022	709590	898326	1209097	1526020	339,5
прибуток та змішаний дохід	160025	254307	323506	378213	477854	565178	353,2
доходи від власності (одержані)	67856	85114	80035	75452	78673	82623	121,8
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	423741	562325	658885	699340	886458	1045697	246,8

Продовження таблиці 4.13

Витрати та заощадження всього	1101175	1516768	1772016	2051331	2652082	3219518	292,4
у тому числі							
придбання товарів та послуг	838213	1316757	1568173	1840262	2359985	2870156	342,4
доходи від власності (сплачені)	28844	23495	18583	15564	21561	30191	104,7
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	72251	145736	154187	182914	239898	248236	343,6
нагромадження нефінансових активів	19578	2912	-2117	-5481	-32060	-19034	x
приріст фінансових активів	142289	27868	33190	18072	62698	35805	x
Наявний дохід	847949	1151656	1362599	1582293	2008278	2447785	288,7
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	18485,6	26782,1	31803,1	37079,9	47269,7	57908,6	313,3
Середньо-місячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	1540,5	2231,8	2650,3	3090,0	3939,1	4825,7	313,3
Реальний наявний дохід, відсотків до попереднього року	117,1	88,5	79,6	102,0	110,9	109,9	x

Джерело: складено авторами за даними [4]

Така ситуація свідчить про те, що в середньому третина доходів населення поповнюється за рахунок грошових виплат і допомог від держави. На прибуток та змішаний дохід у 2018 році припадало 17,6% усіх грошових доходів населення, на доходи від власності (одержані) – лише 2,6%.

Окрім того, за даними табл. 4.14 розглянемо структуру

грошових доходів домогосподарств в Україні.

Таблиця 4.14

**Структура середньомісячних грошових доходів
домогосподарств у 2018 р.**

Показники	У середньому на домогосподарство, грн	Відсотків до загальних грошових доходів
Усього грошових доходів	8904,14	100,0
з них		
оплата праці	5391,23	60,5
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	592,77	6,6
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	248,40	2,7
доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	130,30	1,5
пенсії	1734,42	19,5
стипендії	30,11	0,3

Джерело: складено авторами за даними [4]

За даними табл. 4.14, сформованими за підсумками вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за 2018 рік, середній грошовий дохід домогосподарства склав 8904 грн або 4220 грн на одного члена домогосподарства при законодавчо встановленому прожитковому мінімумі 1745 грн на одну особу за місяць та фактичному прожитковому мінімумі 3263 грн. на місяць.

Основним джерелом доходів населення є оплата праці та пенсії: у 2018 році їх питома вага у структурі грошових доходів домогосподарств становила 60,5% та 19,5% відповідно.

Незначну частку доходів (6,6%) отримано домогосподарствами від підприємницької діяльності та самозайнятості.

У табл. 4.15 приведено статистичні дані щодо динаміки середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати штатних працівників України у 2010-2018 роках.

Таблиця 4.15

Динаміка середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати штатних працівників України у 2010-2018 роках

Показники	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Номінальна заробітна плата, грн	2239	2633	3026	3265	3480	4195	5183	7104	8865
відсотків до попереднього року	120,0	117,6	114,9	107,9	106,0	120,5	123,6	137,1	124,8
Реальна заробітна плата, відсотків до попереднього року	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0	119,1	112,5

Джерело: складено авторами за даними [4]

Графічно динаміку середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати штатних працівників України у 2010-2018 роках представлено на рис. 4.10.

Аналіз статистичних даних за 2018 рік показує, що в Україні у середньому за місяць найвища заробітна плата нарахована працівникам таких видів економічної діяльності, як: авіаційний транспорт (35651 грн), фінансова та страхова діяльність (16161 грн), інформація та телекомунікації (14276 грн), державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (12698 грн), професійна,

наукова та технічна діяльність (12144 грн).

Рис. 4.10. Динаміка середньомісячної номінальної та реальної зарплати штатних працівників України у 2010-2018 роках

Джерело: складено авторами за даними [4]

Водночас найменша заробітна плата спостерігалася за такими видами економічної діяльності як: поштова та кур'єрська діяльність (5044 грн), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (5853 грн), тимчасове розміщування й організація харчування (5875 грн), охорона здоров'я (5898 грн).

Комплексний характер такого явища як матеріальний добробут неможливо досліджувати без аналізу структурних елементів сукупних витрат домогосподарств. Витрати впливають на споживчу поведінку домогосподарств, зокрема вимушену обмеженість споживання, а також на вагомість і формування джерел ресурсів для забезпечення потреб домогосподарств (рис. 4.11).

Як відображено на рис. 4.11, питома вага витрат на продовольчі товари коливаються у межах 56,4% у 2015 році та 51,0% у 2017 році, що становить найбільшу частку в загальній структурі сукупних

витрат домогосподарств.

Рис. 4.11. Динаміка структурних елементів сукупних витрат домогосподарств в Україні у 2010-2018 роках, відсотків

Джерело: складено авторами за даними [4]

За оцінками, такий рівень є критично високим. Така тенденція є постійною і визначальною для населення України. Водночас, протягом 2010-2018 рр. рівень витрат на непродовольчі товари дещо збільшився з 20,6% у 2010 р. до 25,7% у 2018 р., на послуги – залишається в середньому на рівні 15%, на неспоживчі сукупні витрати – зменшився з 10,0% у 2010 р. до 8,0% у 2018 р.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2018 році становили 8309 грн, а на одного умовного члена домогосподарства 3938 грн.

«У 2018 році у середньому за місяць домогосподарство витрачало 15,2% усіх сукупних витрат на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, на придбання одягу і взуття – 5,4%, на інші види товарів та послуг (освіту, відпочинок і культуру, предмети домашнього вжитку, побудову техніку та поточне утримання житла, зв'язок, транспорт, охорону здоров'я) –

15,2% сукупних витрат» [4].

Доходи населення в січні-березні 2019 р. становлять 803,4 млрд грн, витрати – 852,4 млрд грн, заощадження скоротилися на 49 млрд грн (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

Доходи і витрати населення України в січні-березні 2019 року

Показники	січень-березень 2019 р., млн грн	січень-березень 2019 р. проти січня-березня 2018 р., %
Доходи населення - всього	803436	115,5
Заробітна плата	404585	117,8
Прибуток і змішаний дохід	116832	118,2
Доходи, одержані від власності	14473	106,8
Соціальна допомога та інші отримані поточні трансферти	267546	111,4
у тому числі:		
соціальна допомога	130361	121,7
інші поточні трансферти	30044	118,4
соціальні трансферти в натурі	107141	99,5
Витрати та заощадження населення - всього	803436	115,5
Придбання товарів та послуг	762520	120,2
Доходи від власності, сплачені	8913	138,8
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	80983	125,4
у тому числі		
поточні податки на доходи, майно тощо	64247	121,6
внески на соціальне страхування	916	155,0
інші поточні трансферти	15820	141,6
Нагромадження нефінансових активів	-10164	x
Приріст фінансових активів	-38816	x
з них:		
приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах	-5491	x
заощадження в іноземній валюті	8995	92,9
позики, одержані за виключенням погашених	6479	41,6

Продовження таблиці 4.16

Витрати	852416	120,8
Готівковий дохід	-48980	x
Заощадження	606399	117,2

Джерело: систематизовано авторами на підставі даних Держстату

За інформацією Держстату, в січні-березні 2019 року порівняно з аналогічним періодом 2018 року номінальні доходи населення зросли на 15,5%.

Згідно з даними, реальні наявні доходи населення, визначені з урахуванням цінового фактору, в першому кварталі 2019 року збільшилися на 7,7% порівняно з аналогічним періодом 2018 року (табл. 4.17).

Таблиця 4.17

Структура доходів населення України в січні-березні

2019 року, %

Показники	січень-березень 2019,%	січень-березень 2018,%
Заробітна плата	50,4	49,4
Соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти	33,3	34,5
Прибуток та змішаний дохід	14,5	14,2
Доходи від власності, одержані	1,8	1,9

Джерело: систематизовано авторами на підставі даних Держстату

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за перші три місяці поточного року становить 14398 грн, що на 3027,8 грн більше, ніж за аналогічний період 2018 року.

Витрати населення в першому кварталі-2019 року порівняно з аналогічним періодом попереднього збільшилися на 20,8% (табл. 4.18).

**Структура витрат і заощаджень населення в січні-березні
2019 року, %**

Показники	січень-березень	січень-березень
	2019,%	2018,%
Придбання товарів і послуг	94,9	91,2
Поточні податки на доходи, майно, інші сплачені поточні трансфери	10,1	9,3
Доходи від власності, сплачені	1,1	0,9
Приріст заощаджень	-6,1	-1,4

Джерело: систематизовано авторами на підставі даних Держстату

З огляду на вищевикладене, можемо констатувати, що номінальні величини зростають, однак, це не може свідчити про покращення матеріального добробуту населення. Об'єктивна реальність характеризується знеціненням людських статків у результаті інфляції та ситуації на валютному ринку. Як показав проведений аналіз, на даний момент усі ключові критерії й чинники матеріального добробуту в Україні набувають вагомості в процесах соціальної диференціації й надалі будуть виступати визначальними факторами формування соціально-економічної структури населення.

Проаналізовано сучасні розробки методологічних засад вимірювання рівня матеріального добробуту населення. Оскільки означена категорія є складною та багатогранною, то в ході дослідження виявлено відсутність чітких, однозначних критеріїв оцінки цього явища, що робить питання статистичного аналізу індикаторів рівня матеріального добробуту населення дискусійним та вартим систематизації. За авторським підходом аналіз індикаторів динаміки та структури рівня розвитку матеріального

добробуту рекомендовано проводити за допомогою показників, що поширюються органами державної статистики на підставі науково обґрунтованої методології. «У зв'язку з цим, використання даних офіційної статистики дозволило розмежувати ключові індикатори рівня матеріального добробуту за такими галузями статистики як: макроекономічна статистика, статистика доходів та умов життя домогосподарств, демографічна статистика та статистика праці» [4].

Перспективами подальших наукових розвідок у даному напрямі є статистичне вивчення взаємозв'язку рівня матеріального добробуту населення та рівня економіки країни, а також статистичне моделювання та прогнозування матеріального добробуту в контексті економічного розвитку.

Шляхи вдосконалення фінансового регулювання доходів.

Ринкові трансформації, які відбуваються в економіці та соціальній сфері, є одним з найскладніших та актуальних питань сьогодення, оскільки їх важко об'єктивно оцінити та обрати ефективний інструментарій впливу на них. Власне доходи домогосподарств – це показник, що відображає кінцеве споживання населення та є основою для оцінки рівня життя населення в Україні. Слід зазначити, що в сучасних умовах недостатньо уваги приділяється питанням фінансового регулювання доходів домогосподарств, саме тому наукові дослідження пов'язані з оцінкою показників доходів населення, аналізом реальних тенденцій і закономірностей в їх динаміці, а також спрямовані на пошук та вдосконалення ефективних шляхів, методів і механізмів подальшого зростання доходів населення і відповідно рівня його життя на сучасному етапі є актуальними як в теоретичному, так і практичному аспектах.

Під доходами домашніх господарств розуміють певну суму грошових коштів та матеріальних благ і послуг, отриманих у процесі

виконання економічних функцій домогосподарствами, і передусім сім'ями, з приводу чого виникають відносини приватної власності у всіх сферах суспільного відтворення.

Слід зазначити, що на формування доходів домогосподарств впливає низка чинників. До основних з них можна віднести:

- кількість працездатних осіб у домогосподарстві, рівень їх освіти та кваліфікації;
- політична, економічна нестабільність, інфляція, зростання безробіття;
- непрацюючі особи-утриманці, пенсіонери в складі домогосподарства;
- зростання боргів з виплати заробітної плати тощо.

На сьогоднішній день характерною є структурна диспропорція у формуванні доходів домогосподарств. Незважаючи на значну кількість джерел формування доходів домогосподарств, слід відзначити домінування в їх структурі грошових доходів (>80 %), а саме: заробітної плати, пенсій, стипендій та різного роду соціальних допомог.

Решта джерел формування доходів домогосподарств займають у їх структурі значно меншу частку. «Основною метою фінансового регулювання доходів домогосподарств є справедливий розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів між домогосподарствами за умови одержання ними максимально можливого обсягу доходів.

Враховуючи те, що в економічній літературі виділено різні підходи до тлумачення терміну «фінансове регулювання», більшість авторів розглядають його як метод цілеспрямованого, управлінського впливу держави на соціально-економічні процеси задля забезпечення задоволення потреб суспільства як на мікро-, так

і на макрорівнях» [3-9].

Нами окреслено основні напрями фінансового регулювання доходів домогосподарств (табл. 4.19).

Одним із напрямів регулювання доходів домогосподарств має стати удосконалення механізму формування доходів через активізацію підприємницької діяльності населення, що дозволило б забезпечити:

- стабільність джерел утворення доходів населення, їх соціально прийнятний рівень;
- оптимальне співвідношення між джерелами формування доходів;
- зростання доходів соціально вразливих верств населення та обмеження проявів бідності в депресивних регіонах;

Таблиця 4.19

Пріоритетні напрями фінансування доходів населення

Напрями	Заходи
Система формування доходів домогосподарств	- активізація підприємницької діяльності; - стабільність джерел формування доходів; - забезпечення соціально прийнятного рівня доходів; - забезпечення оптимального співвідношення між джерелами формування доходів; - зростання доходів соціально вразливих верств населення; - трансформація заощаджень населення в інвестиції
Система оподаткування	- збільшення розміру неоподаткованого розміру доходів громадян; - встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів населення; - встановлення прогресивних ставок оподаткування доходів населення; - встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів населення; - посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оподаткування доходів населення

Оплата праці	- удосконалення методики розрахунків розмірів мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму; - підвищення розміру мінімальної заробітної плати; - встановлення розмірів і умов оплати праці працівників підприємств та організацій, що фінансуються чи дотуються із бюджету; - удосконалення механізму індексації грошових доходів населення; - посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оплати праці тощо
Пенсійне забезпечення та соціальна допомога	- регулювання використання пенсійних коштів; - встановлення обґрунтованих розмірів внесків на пенсійне страхування; - посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення; - вдосконалення механізму надання соціальних допомог; - регулювання умов виходу на пенсію; - встановлення порядку обчислення та виплати пенсій; - регулювання використання пенсійних коштів; - посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення

Джерело: складено авторами

- перетворення заощаджень населення в інвестиційний капітал регіону. Вважаємо вдалою спробою здійснити типологію економічного механізму формування доходів домогосподарств (табл. 4.20).

Таблиця 4.20

Типи економічного механізму формування доходів населення регіонів України, визначені на найближчу перспективу [10]

Тип механізму	Склад регіонів	Пріоритетні напрями та засоби реалізації механізму
Механізм модернізації	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області	Забезпечити соціально привабливі умови формування доходів населення

Продовження таблиці 4.20

Механізм модернізації	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська області	на основі модернізації господарського комплексу, комплексного розвитку територій, зростання місткості сфери зайнятості на монопрофільних територіях, скорочення міграційного відпливу населення
Механізм оптимізації	м. Київ	Досягти обґрунтованих співвідношень доходів населення за сферами економічної діяльності, забезпечити їх формування на легітимній основі зі скороченням неформальної зайнятості
Механізм адаптації	Харківська, Полтавська, Сумська, Київська, Кіровоградська, Черкаська області	Забезпечити відповідність доходів населення сформованому економічному потенціалу на основі структурних трансформацій, розвитку підприємництва, підвищення результативності інноваційної політики
Механізм стимулювання	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська області	Досягти соціально прийняттого рівня доходів населення на основі стимулювання регіонального розвитку, відновлення економічної діяльності в сільській місцевості, обмеження депресивності регіональних ринків праці, залучення додаткових інвестицій у конкурентоспроможні сфери господарювання
Механізм балансування	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області	Забезпечити стабільність джерел доходів та сфери зайнятості через урегульованість територіального руху робочої сили, збільшення робочих місць, розвиток виробництва, стимулювання місцевого розвитку

Механізм стабілізації	Одеська, Миколаївська, Херсонська області	Досягти підвищення доходів на основі ефективної господарської діяльності, інвестиційного та інноваційного оновлення виробництва, нарощування експортного потенціалу, зростання продуктивності праці, стабілізації територіального руху робочої сили
-----------------------	--	---

Джерело: побудовано авторами на підставі [6]

Враховуючи, що висока частка громадян перебувають за межею бідності та спостерігається значна поляризація населення за рівнем доходів, вважаємо, що одним з важливих напрямів регулювання доходів домогосподарств має стати податкове регулювання доходів, кінцевою метою якого має стати покращення їх матеріального добробуту та забезпечення соціально справедливого розподілу фінансових ресурсів.

Дієвими інструментами податкового регулювання на сьогоднішній день є:

- фінансова підтримка підприємницької діяльності;
- підвищення розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- встановлення оптимальних ставок оподаткування доходів населення;
- встановлення обґрунтованих пільг з оподаткування доходів населення;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оподаткування доходів населення.

Важливим напрямом регулювання доходів домогосподарств є регулювання заробітної плати шляхом забезпечення гарантій

мінімального розміру оплати праці; підтримання достатнього життєвого рівня громадян; підтримки купівельної спроможності грошових доходів населення в умовах зростання цін.

Основними інструментами реалізації зазначених заходів є:

- підвищення розміру мінімальної заробітної плати;
- встановлення розмірів і умов оплати праці працівників підприємств та організацій, що фінансуються чи дотуються із бюджету;
- удосконалення механізму індексації грошових доходів населення;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері оплати праці тощо.

На нашу думку, основними напрямками подальшого вдосконалення у сфері пенсійного забезпечення та соціальних допомог мають стати такі:

- введення ефективного механізму збільшення пенсії;
- введення обмежувального рівня максимальної пенсії для громадян;
- диференційований підхід до розмірів пенсій з урахуванням стажу;
- введення пенсії не нижче, як рівень прожиткового мінімуму;
- введення для громадян уніфікованих правил пенсійного забезпечення, розробка заходів та механізмів стимулювання щодо створення ринкових передумов формування недержавних пенсійних фондів (зокрема зменшення податкового навантаження);
- регулювання використання пенсійних коштів;
- встановлення обґрунтованих розмірів внесків на пенсійне страхування;

- вдосконалення механізму надання соціальних допомог;
- регулювання умов виходу на пенсію;
- регулювання використання пенсійних коштів;
- посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері пенсійного забезпечення.

На сучасному етапі розвитку України як незалежної держави постала проблема в ефективному регулюванні доходів населення. Насамперед, воно спрямоване на забезпечення постійного зростання рівня життя, створення якісних умов для людського розвитку.

Для успішного проведення реформи щодо державного регулювання доходів населення потрібно:

1. Встановити такий рівень мінімальної заробітної плати, який відповідатиме рівню мінімальних життєвих потреб, виходячи з наявних можливостей та темпів економічного зростання.

2. Надання першочерговості з виплати заробітної плати на усіх підприємствах, що дозволить уникнути заборгованості з її виплати, а також встановити систему примусової сплати відсотків роботодавцем найманим працівникам за період її затримки.

3. Забезпечення реалізації механізму індексації заробітної плати, який дав би можливість збільшити купівельну спроможність заробітної плати (збільшення її реальної величини) шляхом усунення диспропорцій між цінами та змінами заробітної плати.

4. Впровадження нових підходів формування організації робочих процесів, які повинні змінити структуру собівартості продукції та підвищити в ній частку заробітної плати за рахунок використання нових, ефективніших технологій.

5. Узгодження зростання оплати праці із детінізацією виробничої діяльності шляхом зменшення податкового навантаження на основне джерело формування фонду оплати праці

та інвестиційних ресурсів на підприємства – додану вартість.

Запровадження пільги у сплаті податку на додану вартість, яка стимулюватиме підприємства до підвищення заробітної плати. Дія пільгових умов полягає у наступному – у випадку зростання рівня оплати праці підприємству надається можливість сплачувати ПДВ на пільгових умовах. Останній пункт є позитивним для всіх суб'єктів ринкових відносин. Збільшення рівня доходів населення підвищить їх платоспроможність, що може виявитись у зростанні потреб та можливості придбання більшої кількості різних видів продукції. Збільшення рівня споживання призведе до збільшення рівня виробництва, а кошти, втрачені при наданні підприємствам пільг на сплату ПДВ держава відшкодує через збільшення обсягу продажу. Негативним проявом цього явища може бути збільшення рівня інфляції, яка зменшить реальний дохід. З іншої сторони, позитивні моменти у вигляді збільшення заробітної плати та можливий ріст обсягів випущеної продукції може призвести до зростання економіки та збільшення ВВП.

Сучасна державна політика регулювання доходів повинна базуватися на принципах, які забезпечують ефективний розвиток соціального прогресу та ринкової економіки:

- поєднання державного та ринкового механізмів регулювання доходів – забезпечення стабільного функціонування ринкового механізму формування доходів та доповнення його державним регулюванням;

- відповідність наявного рівня доходів вартості життя – забезпечення їх достатності для повноцінного задоволення основних потреб населення;

- забезпечення необхідними умовами для зростання людського розвитку – достатньої кількості доходів для

інтелектуального, фізичного та духовного розвитку людини;

- соціальної справедливості – недопущення збільшення рівня надмірної диференціації доходів між різними рівнями населення, забезпечення якомога рівномірного розподілу між усіма верствами населення.

Зменшивши оподаткування фонду оплати праці, натомість перекласти частину податку на одержувачів, можна отримати додаткову суму надходження у державний бюджет за рахунок того, що з тіні можуть вийти ті підприємці, які видавали своїм робітникам заробітну плату «в конверті», яка є значно вищою від офіційно вказаної в платіжних відомостях, представленим податковим органам. Діюча податкова політика в Україні є неефективною і стимулює подібні явища. Завдяки таким діям держави в даний час вважаються непрестижними та мало оплачуваними ті сектори економіки, які реально впливають на розвиток нашої країни – науки, культури, промисловості, охорони здоров'я. Таким чином, розвивається тіньовий сектор економіки, держава не отримує належної кількості податкових відрахувань і не може ефективно впроваджувати різного роду реформи. За даними різних експертів, в «тіні» знаходиться біля 45% ВВП. Якщо б податки надходили повністю, їх розміри можна знизити в півтора рази.

Існує чотири основні причини, які пояснюють, чому в сучасних умовах справедливий розподіл доходів повинен розглядатись як умова, необхідна для економічної стабілізації та зростання:

По-перше, групи населення, які отримують велику кількість прибутку, не схильні до вкладання своїх коштів чи їх заощадження в межах України, а орієнтовані на вивіз за кордон та споживання дорогих та імпортованих товарів.

По-друге, скорочення виробництва і зниження доходів при одночасному скороченні споживання послуг освіти, охорони здоров'я до мінімуму призведе до погіршення якості трудових ресурсів.

По-третє, підвищення рівня доходів найнижчого рівня суспільства призведе до збільшення ними рівня споживання національних товарів та послуг, що у свою чергу стимулюватиме розвиток національного виробництва, підвищить інвестиційну активність і зростання зайнятості.

По-четверте, більш рівномірний підхід до розподілу доходів – психологічно важливий та позитивний чинник. Якщо майнова нерівність і збільшення диференціації в рівнях доходів між рівнями населення збільшуватиметься, можлива небезпека протидії реформам держави з боку людей з досить низьким рівнем заробітної плати, але достатньо високоосвічених для того, щоб розуміти, що реформи не будуть покращувати їхній рівень життя. В подальшому це може спричинити загрозу підвищення соціальної небезпеки.

Окрім встановлення прямих важелів регулювання доходів, державі потрібно знайти методи не прямого, а опосередкованого способу їх регулювання. До таких методів можна віднести наступні:

1. Визначення загальнооекономічної стратегії розвитку держави, пріоритетів соціальної політики та основних пропорцій суспільного відтворення.

2. Чітке індикативне планування (при ефективному управлінні держави, яка забезпечує зростання національної економіки і підприємства) – орієнтація приватних підприємств на виконання цілей та завдань, які формує держава. У випадку, коли держава явно не виконує поставлених завдань щодо зростання національної економіки, індикативний метод буде неефективний,

тому що підприємства не будуть виконувати поставлені завдання, оскільки від них не буде позитивного ефекту через неефективні дії державних органів влади.

3. Непряме оподаткування – встановлення різного роду митних та акцизних зборів, зменшення або усунення податку з доходу фізичних осіб.

4. Забезпечення державного соціального страхування та соціальної допомоги. В сучасних умовах державне регулювання доходів є складовою частиною відтворювальних процесів у суспільстві та державі в цілому. Воно вирішує ряд задач, спрямованих на стимулювання економічного зростання, заохочення прогресивних зрушень в регіональних та галузевих структурах виробництва, підтримки та збільшення рівня експорту, регулювання зайнятості населення. Конкретні напрями і форми державного регулювання визначаються гостротою і характером соціально-економічних проблем, які наявні в окремих країнах конкретного періоду.

Для впровадження найбільш дієвої та ефективної політики державного регулювання доходів потрібно знати, чи буде вона діяти в умовах нашої країни. Найкращим виходом є впровадження перевірених методів регулювання, які себе зарекомендували як ефективні. Для цього слід запозичити досвід інших країн.

«Найбільш розвинений механізм державного регулювання доходів населення склався у Німеччині, Франції, Нідерландах, країнах Скандинавії, Японії; менш розвинутий, але в порівнянні з Україною досить дієвий в США, Канаді, Австралії, де не було потрясінь, аналогічних наслідками другої світової війни, виникнення табору соціалізму, але і в цих країнах регулювання доходів відіграє чималу роль, особливо в період погіршення кон'юнктури, збільшення рівня

інфляції та безробіття» [13].

Крім реформування системи оплати праці, податкової системи, також варте уваги уряду і реформування в Україні розподілу прибутку акціонерних товариств та визначення конкретної, дозволеної частки, що спрямовується на виплату дивідендів. Гостро постала проблема, яка «тягнеться» за нашою державою від початку незалежності і до сьогодні – приватизація державної власності, яка не приносить прибутків державі, а відповідно – населенню. Якщо держава передає певне підприємство чи цілий завод з вироблення тієї чи іншої продукції, то вона повинна на 90% впевнитись, що в результаті цього дане підприємство буде працювати і приносити користь населенню – як для тих, хто почне працювати на ньому чи вже працює, так і для іншої частини населення, яка зможе відчувати користь від продажу чи передачі державної власності у приватну тим, що дохід, пенсія чи стипендія цієї частки населення може зрости за рахунок ефективної діяльності даного підприємства. Якщо підприємство ефективно працює і сприяє розвитку національної економіки, експортуючи свої товари чи надає послуги, сплачуючи податки збільшує величину державних коштів. В цьому випадку держава може збільшити вище згаданий дохід населення за рахунок отриманих коштів. В іншому випадку приватизовані державні підприємства не завжди приносять прибуток, перестають працювати, керівництво ухиляється від сплати податків. У переважній більшості випадків приватизовані підприємства мають сформовану неефективну систему корпоративного управління і відсторонення широких мас населення від участі в прибутках.

Отже, формування доходів домогосподарств напряму залежить від економічного зростання держави. Протягом останніх років офіційна статистика в Україні фіксувала зростання грошових

доходів домогосподарств та зниження частки натуральних доходів і трансфертів у вигляді пільг та субсидій. Проте реальний рівень доходів домогосподарств залишається дуже низьким. Тому на сьогоднішній день виникає необхідність у формуванні механізму фінансового регулювання доходів домогосподарств. Дієвість механізму фінансового регулювання доходів домогосподарств має ґрунтуватися на врахуванні результатів досліджень зарубіжних та вітчизняних учених в цьому напрямку; використанні ринкових механізмів й інструментів регулювання та вирівнювання доходів громадян.

Список використаних джерел:

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ. 2009. 864 с. URL: http://ief.org.ua/docs/mg/Mon_Hegets_2009_W.pdf
2. Грушко В.І. Національні фінанси: підручник / В.І. Грушко, О.С. Наконечна, О.Г. Чумаченко; за ред. проф. В.І. Грушка. Київ: Університет економіки та права «КРОК». 2017. 660 с.
3. Грушко В.І. Реформування податкової системи як необхідна умова збалансування державного бюджету. *Вчені записки Університету економіки та права «КРОК»*. Київ. 2005. №14. С. 100-106.
4. Державна служба статистики України: офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
5. Доходи і заощадження в перехідній економіці України. / За ред. С. Панчишина та М. Савлука. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 406 с.
6. Кваснікова Г.С. Стан рівня заробітної плати та

посилення стимулюючої функції у мотивації праці. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 165 с.

7. Макаренко Ю.П. Особливості функціонування домогосподарств у сучасних умовах господарювання. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. №1 (17). 2012. С. 125-130.

8. Пенсійна система: підручник / за ред. Грушка В.І., Скулиш Ю.І. 4-те вид., доп. і перероб. Київ, 2019. 512 с.

9. Праця України у 2017 році: стат. зб. *Державна служба статистики України*. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2018. 282 с.

10. Розмір мінімальної заробітної плати. URL: http://cons.parus.ua/_dict_view.asp?rx=.0DHE47fc09fe29cefe2626b6a689827b503d

11. Савенко О.Л. Економічний механізм державного регулювання доходів населення в ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 - Економіка та управління національним господарством. Київ, 2002. 16 с.

12. Семенченко А.В. Регулювання доходів населення в контексті соціальної стратифікації суспільства. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Semenchenko-A.V.-Disertaciya-Vchenna-rada-D-64.055.02-2017.pdf>

13. Семенченко А.В. Структура доходів найманих працівників. *Управління розвитком: зб. наук. статей*. Харків: Вид. ХНЕУ. 2011. №24 (12). С. 68-71.

14. Румик І.І. Розвиток фінансового сектору: стан, фінансова інклюзія, візія та стратегія дій. *Соціально-економічні та правові аспекти розвитку суспільства*: колективна монографія. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2020. С. 132-

15. Drobyazko S., Bondarevska O., Klymenko D., Pletenetska S., Pylypenko O. Model for forming of optimal credit portfolio of commercial bank. *Journal of Management Information and Decision Sciences*. 2019. Vol. 22. №4. P. 501-506.

16. Стожок О.З. Формування і розподіл доходів населення в умовах трансформації економіки. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. Донецьк, 2008. 19 с.

17. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 442 с.